

EESTI KIRJANDUS

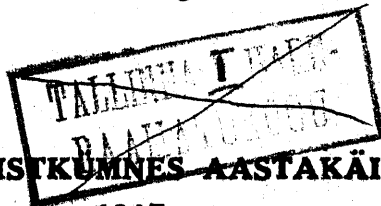
EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMEKOND: J. AAVIK, M. J. EISEN, V. GRÜNTAL,
A. JÜRGENSTEIN, M. KAMPMANN, A. KITZBERG,
J. KÖPP, J. LUIGA, W. REIMAN, J. TÕNISSON.

TEGEV TOIMETAJA **J. W. WESKI**

1917
ENSV
Dipliit Aval
Raamatuko

SP, 1429
EP 495:

KAKSTEISTKUMNES AASTAKÄIK
1917

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1917

XII AASTAKÄIK

Kuidas orjus meile tuli.¹⁾

J. Sitska.

Täna tahame meie üheskoos selgusele jõuda, kuidas 700 aasta eest Eesti rahva vabadus kadus ja orjus aegamööda asemele astus. Seda selgust katsume allikate varal saada, mis peaaegselt seda maad puutuvad, kus meie praegu viibime, s. o. Tallinna linna ja tema ümbruskonda, Rääveli-, Harju- ja Virumaad, kuna teistesse Vana-Liivimaa ehk praeguse Baltimaa osadesse ainult niipalju puutume, kui palju ümmargusema pildi saamiseks just tarvis on.

Meie teame, et 700 aasta eest kaupmehed Põhja-Saksamaalt kõige pealt Väina (Düüna) jõe suus hakkasid käima ja siin liivlastega sõbralikult kaupa vahetasid. Kaupmehele järgnes preester ja hakkas ka sõbralikult oma kaupa, s. o. ristiuskuga paganatele pakkuma. Nagu asumaades harilikult, järgnes kaupmehele ja preestrile mõõgamees, kes enam sõbralikult oma asja ei ajanud, vaid esiteks maa päriselaniku vabadust kitsendas, siis tema varanduse ja maa oma meelevalda alla võttis ja viimaks ta enese omale orjaks alandas.

Seda tavalist ajaloo käiku sammusid Põhja-Saksamaalt Liivimaale tulnud asunikud, kes esmalt liivlased rannamaal ja siis sügavamal maa sees elavad lätlased ära võitsid ja kindla valitsuse jalale seadsid. Peale liivlaste ja lätlaste äravõitmist hakkasid nad Väina jõe kaldalt põhja poole tulles eestlasi alla heitma, ei saanud aga selle ülesandega mitte veel lõpule, kui uued maadevõitjad ilmuvad, kes siit omale ka osa tahtsid saada: need olid ta a n l a s e d.

13. aastasajal oli Taanimaa üks vägevamatest Euroopa riikidest, mis iseäranis kuulsa kuninga Valdemar II

1) Eesti Kirjanduse Seltsi koosolekul Tallinna reaalkooli saalis 22. mail 1916 peetud kõne.

(1202—1241) valitsuse all suuri sihtisid taga ajas. Mitte vähem ei olnud Valdemar II püüd, tervet Balti merd ja kõiki Balti mere rannamaid oma mõju alla saada, et siis kõik kauplemise kasu jagamata Taani riigile oleks osaks saanud. Katse, Balti mere valitsust (dominium maris Baltici) oma kätte saada, töigi kuninga Baltimaale.

Väina jõe poolt Liivimaale tunginud sakslased ei tahtnud maa allaheitmisega enam edasi saada, kui eestlased venelastega lepingusse heitsid ja sakslastele ühendatud jõul vastu astusid. Sakslased ei saanud mujalt mõjuvat abi kui Taanimaalt. Saksa asunikkude peategelane, Riia piiskopp Albert, läks 1218 Taani kuninga Valdemar II juure ja palus teda järgmisel aastal laevadega väge Eestimaaale saata, et ühinenud eestlaste ja venelaste võimu murda. Hea meelega lubas Valdemar abi anda, aga mitte sakslaste, vaid ainult iseene kasuks, sest ta palus kohe ja sai paavsti käest luba need maad, mis ta ära võidab, Taani riigi osadeks tunnistada.

A. 1219 ilmus Valdemar II sõjaväe eesotsas, mis 1500 laeva peale oli mahutatud, kevade lõpul Tallinna reidile, Rääveli maakonna randa, — nii nimetati mere-äärset maariba Harjumaa rannas kuni Virumaa sisse. Eestlaste puukants Lindanisa, praeguse Tallinna Toompä mäel, kisti maha ja ehitati sellesama koha peale kivist Taani linn (castrum Danorum apud Revaliam) üles. Ümberkaudsed eestlased saatsid oma vanemad kuninga juure leeri, kus neid lahkelt kingitustega vastu võeti ja ristimiseveega üle kasteti. Paistis, nagu oleksid eestlased heaga taanlastele alla heitnud. Aga kolm päeva hiijemini, 15. juunil, tungis eestlaste maleva viiest küljest korruga taanlaste kallale, kes parajasti õhtusöömise olid lõpetanud. Algas kibe võitlus. Muinasjutt räägib, taanlased olla võidu ainult selle läbi saanud, et neile taevast punane lipp valge ristiga maha läkitatud nende vaimustust sütitama. Nad löid eestlased põgenema ja tapsid neid enam kui 1000 meest maha. Taani lipu kuju võime praegugi Vana turu kaela poolt vaadates Tallinna raekoja seinal näha.

Taanlased jäid Lindanisa maalinna ja tema ümbruskonna peremeheks. Kui nende uus kindlus sellesama aasta sügiseks valmis sai, läks kuningas suurema hulga sõjaväega Taanimaale tagasi ja jättis oma asemikuks Lundi piiskopi Andrease, kes väikse hulga sõjameestega, mis kuningas talle maha jättis, terve aasta Rääveli eestlastega sõdis, kuni eestlased viimaks ristimisesaakramendi vastu võtsid.

Varsti tuli taanlastel kokkupõrkamine sakslastega, kes Väina jõe äärest põhja poole tungides kuni Järva- ja Virumaani edasi olid jõudnud ja siin rahvast ristisid. Ka taanlased tõttasid omalt poolt rahvast ristima. Et rutemini edasi saaks, saadeti pühitsetud vett mõne talumehega külasse, kus see siis naised ja lapsed veega üle riputas, ja ristimine oligi toimetatud. Niisugust kiirust oli tarvis, sest et küla elanikud ja küla külge käiv maa selle mõjualuseks loeti, kes küla oli ristinud.

Kuid pikki tülisid ei võinud taanlased ja sakslased oma vahel mitte pidada, ses iga silmapilk olid eestlased valmis oma äravõitjatele vastu hakkama, et oma rõhujate võimu alt pääseda. Pealegi uli kolmas võimsam hulka, kes tüli lõpetas; see oli Rooma paavsti asemik, Modeena piiskopp Vilhelm. Paavsti käest saadud avarate volituste põhjal kuulutas piiskopp Vilhelm niihästi taanlased kui sakslased maast lahti ja võttis maad paavsti omaks (1225). Pärast laskis ta kõik maad sakslastele omanduseks anda ja isegi Taani linnast (Tallinnast), endisest Lindanisa kant-sist, peksti taanlased minema (1227), mis seda kergem teha oli, et kuningas Valdemar ise ühe oma vaenlase kätte vangi oli sattunud (1223) ja ka pärast vangist lahtisaamist enam oma endist võimu tagasi ei saanud võita.

Enam kui 10 aastat (1227—1238) seisis kogu Eestimaa sakslaste võimu all. Siis aga tulid Liivi sakslastele kibedad päevad: nad said leedulaste käest Saule lahingus Kuramaal (1235) otsustavalt lüüa ja pidid jälle enne allaheidetud rahvaste vastu, kes Saule lahingu tagajärjel mässu tõstes oma endist vabadust kätte püüdsid saada, rasket sõda pidama hakkama. Nii sai Taani kuningas Valdemar hõlpsasti mahti oma endist maad Soome lahe lõunarannal tagasi nõudma hakata. A. 1238 Stenby linnas Själlandi saarel, Taanimaal, tehti leping, mille põhjal Rääveli-, Harju- ja Virumaa kui Eestimaa hertsogiriik Taani kuninga Valdemari ja tema järeltulijate omaks sai. Taani kuningad valitsesid nüüd enam kui 100 aastat Eestimaa üle. A. 1345 müüs kuningas Valdemar IV oma hertsogiriigi Saksa ordule Liivimaal ära ja sai ta eest 19.000 marka puhast Kölni hõbedat. Sest ajast peale oli Eestimaa hertsogiriigi saatus muu Liivimaaga ühte seotud, ja kui a. 1561 Rootsi kuninga Eerik XIV Eesti hertsogiriigi ühes Järvamaaga oma valitsuse alla võttis, oli orjus neis maades juba ammu täiel määral õitsmas.

See on nüüd ajalooline raam, mille sees meie katsume pilti saada, kuidas taanlased ja sakslased allaheidetud eest-

laste vabadust ikka enam ja enam kitsendasid, kuni täielik pärisorjus jõusse astus. Muidugi ei või me loota kindlaid määrusi ehk seadusi selle kohta leida, kuidas äravõidetud rahva käest üks tükk vabadust teise järele ära kisti, vaid kitsendused tulid võitjate tarviduste järele samm-sammult, nõnda-ütelda loomulikult, ja meie ülesanne on täna neid tundemärkisid ajalooliste tunniskirjade ja muude sõnumete varal üles otsida, mis meile kätte näitavad, kui kaugelt vabaduste kitsendamine ühel ehk teisel ajal juba oli jõudnud.

Vaatame kõige pealt, kuidas igapäevane vahekorraldus võidetud maaelanikkude ja võõrsilt tulnud võitjate vahel kujunes.

Kui lahingud lõpnud olid, tulid elusse jäänud maa-päriselanikud endi küladesse tagasi ja asusid jälle oma igapäevase põlluharimise ehk rannamaadel kalapüüdmistöö juure. Võitjad jäid aga Lindanisa kaljule ehitatud Taani kivilinna elama. Külades ei olnud nende jaoks esiteks mitte hooneid ja teiseks — mis veel tähtsam — nad ei võinud äravõidetud maa-päriselanikka mitte sedavõrt usaldada, et nad ilma kallalekippumist kartmata oleksid võinud nende kõrval rahulikule tööle asuda.

Ehk allaheidetud eestlastel sel kombel küll mitte otsekohest sundijat kaela peal ei olnud, olid nad siiski kõige pealt kõik oma poliitilised vabadused kaotanud: rahvas ei tohtinud nüüd enam oma tahtmise järele naabritele sõda kuulutada ega nendega lepingusse astuda, ei ka oma vahel avalikult koos käia ega üleüldiseid nõupidamisi toime panna. Iseäranis tuleb nimetada, et eestlased enam iseseisvat kohut ei saanud pidada, vaid et ka kohtuvõim endise vanema käest läänest tulnud maavalitseja kätte läks. Küll võeti ka veel rahva vanemaid kohtupidamise juure asja pealtkuulajateks ja otsuseleidjateks (Urteilsfinder), aga päris kohtunik oli ikka maavalitseja ehk tema seatud ametnik. Ka sõdadest võtsid eestlased veel osa, aga see ei olnud enam nende õigus, vaid nende kohus, sest nad pidid maavalitseja ehk tema asemiku juhatusel all ja tema huvide kaitseks välja astuma, mitte ainult kodumaal kaitsesõjas, vaid ka siis, kui sõda kodumaalt eemal peeti.

Teiseks pandi maameestele maks peale ja nõuti nende käest nimelt kümnes osa kõigist nende põllusaadustest. See oli kümnisemaks (*decima*), mis sel ajal laialt tarvitusel oli. Kümnisemaksu sai riigipea enesele, Eestimaa hertsogi-riigis nii siis Taani kuningas, teistes Vana-Liivimaa osades teised riigipead, nimelt Riia peapiiskopp, Tartu, Saaremaa ja Kuramaa piiskop, ja viimaks ordu, enne (1202—1237)

Mõõgavennaste ehk õigemini — Kristuse sõjateenistuse ordu ja pärast (peale 1237. a.) selle asemik — Saksa ordu.

Kümnisemaksu kättesaamiseks mõõdeti alguses küll iga sügise külaperemeeste vili üle ja võeti sealt kümnes osa kuningale, aga juba aegsasti sai viisiks, et iga pere-mees, kes ühe hobusega maad haris, teatava osa vilja kuningale maksis. Kellel üks hobune oli, sellel oli ka üks sahk ehk ader, ja adra järele hakatigi maksu määrama. Ader (Lad. keeli uncus ehk aratrum, Saksa k. Haken), õieti konksader, nagu ta veel mõnekümne aasta eest meie maal tarvitusel oli, sai maksu aluseks. Peale adra nime-tatakse aga ka hobust (*equus*) ja äket (*erpica*) maksu aluseks. Nähtavasti ei ole adramõõt mitte alles võitjatega läänest siia tulnud, vaid ta oli juba varemni siin maal tarvitusel. Alles pärastpoole hakati atra pinnamõõduks tarvitama ja teda kui adramaad ruutküünarde ja ruutlattide järele mõõtma.

Niipea kui maksu atrade pealt hakati võtma, ei olnud ta enam viljakümnis, vaid maamaks (*census, Zins*). Selle maksu esialgse suuruse kohta on meil teateid olemas. Nimelt palusid liivlased a. 1211 Riia piiskoppi, et kümnist neile peaks kergendatama, ja lubasid sealjuures niihästi sõdades paganate vastu kui ka kõigis ristirahva tüldes alati truud olla. Piiskopp seadis neile kümnise asemele mõõdu, mis 18 tolli suur oli, mille täis vilja iga hobuse pealt aastas nende oma palve peale pidi makstama, aga nõnda, et kui nemad kord oma lubatud truudust peaksid unustama ning uskmatale nõusse heitma ja paganate kommetega oma ristimisesaakramenti rojastama, nemad siis kümnist pidid maksma ja muud ristirahva kohused sellest saadik täiesti pidama. Nii teatab meile omas ajaraamatus (*Chronicon Lyvoniae* XV, 5) Läti Hendrik, kes sakslaste asumiseloo usaldusevääriiselt meile kirja on pannud.

Nagu siit näha, oli 18-tolline mõõt liivlastele kasulikum kui harilik kümnisemaks. Aga ka siia on, nagu iga teise lepingu juure, mis võitjad maa päriselanikkudega tegid, kohe ahvardus juure lisatud, et see maks ainult niikaua kestab, kui päriselanikud mässu ei tõsta. Mässu tõstsid aga liivlased ja iseäranis eestlased mitu korda, nii et tunniskirjadega lubatud maksud ainult üürikese aja kestsid. Mässude ettekäände all saidki võitjad vormilise õiguse, kord kindlaks määratud maksusid alatasa kõrge-dada. Nii kuuleme ühel teisel puhul, et Harju- ja Läänemaal talupoegadele mässu tõstmise eest 2- ja 3-kordne maks peale pandi ja peale selle nende vanemad üles poodi.

Teise näituse esialgse maksusuuruse kohta saame lepingust, mis a. 1230 kuralastega, kes praeguse Kuramaa rannamail lõuna pool liivlasi kuni umbes praeguse Preisi piirini asusid, tehti ja mille sisu tänapäevani alal on seisnud. Seal on öeldud, et „nemad (kuralased) ja nende järeltulijad peavad meile iga adra pealt pool kaalu (Lad. keeli *navale talentum*, Saksa k. *Schiffspfund*= 400 naela) rukkid ja iga äkke pealt niisama pool kaalu rukkid maksuma; kui aga mõni ühe ainsama hobusega künnab ja äestab, siis ei maksa ta enam kui pool kaalu rukkid.¹⁾

Need näitused esialgse maksusuuruse kohta on kaugemalt võetud, aga ka meie oma Tallinnamaa kohta saame õige kujuka näituse, kui palju allaheidetud eestlased pidid maksuma. Nimelt on meil tunniskiri teada, milles Tartu piiskopp Hermann a. 1242 Tallinna piiskopi Torchillile tema palve peale teada annab, kui palju tema selle eest tasu (*procuratio synodalis*) saab, et ta oma piiskopkonna kirikuid iga aasta käib üle vaatamas ehk katsumas. Seal on öeldud (Urkundenbuch I, 173): Teadke, et meie omade käest järgmist ülevaatuse-tasu saame: iga kahe adra pealt ühe külimitu rukkid, iga nelja adra pealt ühe külimitu nisu, iga üksiku adra pealt ühe külimitu kaeru; iga kahe adra pealt saame ühe kana, iga kahekümne adra pealt koorma heinu. Nimetatud maksust ehk viljast laseme meie liha ja mis meil muud oma ülespidamiseks tarvis on, muretseda.²⁾

Kui Tartu piiskopi kirja andmed ühe adra peale ümber rehkendame, siis näeme, et maks ühe adra pealt välja tegi: $\frac{1}{2}$ külimitu rukkid, $\frac{1}{4}$ külimitu nisu, 1 külimit kaeru, mis kokku umbes $1\frac{1}{2}$ külimitu rukiste väärtuse välja teeb; peale selle $\frac{1}{2}$ kana ja $\frac{1}{20}$ koormat heinu (v. Schirren, Bei-

1) Ära trükitud on see tunniskiri *F. G. v. Bunge* raamatus *Liv-, Esth- und Curländisches Urkundenbuch I*, № 105 ja käib nim. koht Ladina keeles järgmiselt: Notum sit omnibus futuris et praesentibus, quod cum Curonibus . . . talem fecimus compositionem, cum se offerent ad subeundum jugum christianitatis, quod videlicet ipsi et eorum successores de quolibet unco solverent nobis annuatim dimidium navale talentum siliginis, et de erpica, quae vulgari nostro egede dicitur, solverent similiter dimidium talentum siliginis. Si vero aliquis uno equo laborat in unco et erpica, non solvet nisi dimidium talentum siliginis.

2) Vaata seesama Urkundenbuch I, № 173: Noverit itaque paternitatis vestrae sanctitas, quod a nostris hanc recipimus procuracionem, de duobus uncis unum kulmet siliginis, de quattuor uncis unum kulmet tritici, de quolibet unco unum kulmet avenae; de duobus urcis unum pullum, de viginti uncis unum plaustrum foeni percipimus. De censu autem seu de annonae, jam superius memorata, carnes seu aliam usum nostrum et expensas necessaria praeparari facimus et operari.

trag zum Verständnis des *Liber census Daniae*. lk. 89). Pärast tegi see maks adra pealt harilikult 2 külimittu rukkid välja.

Nüüd on meil aga ka teada, et piiskopp kiriku katusmise tasuks kümnenda osa sellest sai, mis talupojad oma maade pealt maksid, s. o. siis kümnise künnisi (*decimae decimarum*), ja nii võime meie selleaegse maksu praeguse aja mõõtude ja kaalude peale ümber arvata. Kui me vaka peale 6 külimittu arvame ja rukkivaka 120 naela raskeks, siis sai piiskopp iga adra pealt 20 naela rukkid ja adra omanik maksis iga adra pealt $10 \times 20 = 200$ naela rukkid künniseks, s. o. siis just niisama palju kui a. 1230 kuralastele maksu oli peale pandud (pool kaalu = 200 naela).

Sellesama arvu leiame meie ka lepingust, mis ordumeister Andreas von Velven a. 1241 sakslastega pärast nende mässu mahasurumist tegi (v. Bunge, Urkundenbuch I, № 169: *pro censu dimidiam mensuram siliginis, quod vulgarter dicitur punt, de quolibet unco dare promiserunt*).

Olgu siin niipalju künnisest räägitud. Lisame ainult veel juure, et ilmliku kümnise kõrval, mida riigipeale maksti, ka veel vaimulik maks käis, mis mõnes maaosas täitsa niisama suur oli kui ilmlik maks. Nii arvab endine Tartu professor F. G. v. Bunge (Das Herzogthum Estland unter den Königen von Dänemark, Gotha 1877, lk. 108), et Taani kuninga all olevates maades talupoegadel ilmlik ja vaimulik künnis mõlemad korruga maksa on olnud. Üleüldse oli talupoegade seisukord Harju- ja Virumaal hoopis pahem kui muudes Vana-Liivimaa osades. See tuli sellest, et nende maade riigipea kaugel Taanimaal elas ja junkrutel siin pea täieline voli oli omapead talitada. Pealegi olid ja on praegugi veel mõisakonnad Viru- ja iseäranis Harjumaal palju vähemad kui muudes Liivimaa osades, ja selle tõttu oli ka junkrute ülevalpidamine, mis ju täielikult talupoegade peal lasus, siin palju rängem kui mujal.

Nii oleme siis nüüd näinud, et kõige esimene samm orjuse poole maa päriselanikkudel poliitiliste vabaduste kaotamine oli, teine samm künnisemaks (*decima*) ehk selle asemele seatud kindel maamaks (*census*), mida mässude puhul kergesti võis suurendada.

Kolmas kitsendus, mis maa päriselanikkudele veel peale tuli, oli teotegemine, tagajärgede poolest kõige rängem teiste kitsenduste kõrval. Meie ei räägi siin mitte nii väga sellest teotegemisest, mida maa päriselanikud riigipea tarviduste rahuldamiseks tegid, nimelt kirikuid ning kindlusi

ehitades, uusi teesid rajades ja vanu korras hoides, sest et see enam-vähem erakorraline tegu oli, vaid sellest, mida nad mõisa põllul ja mõisa killavoorisid vedades tegid. Et aga arusaamisele jõuda, kuidas teotegemine tekkis ja kuidas teda võitjatele varsti tarvis läks, selleks otstarbeks tuleb meil keskaegse maaomandamise õiguslise korra juures natuke peatada ja läänioilu üle väike seletus anda.

Keskajal loeti kogu riigi maa otsekoheseks omanikuks kuningas (*regis possessio et allodium est tota terra*), nii teistes riikides kui ka Taanimaal. Oli kuningal raha tarvis, siis müüs ta maid; riigi alamate käest maksude võtmist ei tuntud veel mitte. Osa müümata maa üle laskis Taani kuningas sel ajal oma ametnikka valitseda ja sai maa sissetuleku omale, ainult valitseja palk arvati sissetulekust maha; teise osa andis kuningas oma riigiametnikkudele, iseäranis sõjameestele palgaks (*stipendium*), sest ka üldist väeteenistuse-kohustust ei tuntud veel mitte. Müümata maa võis kuningas igal ajal valitseja või ametniku käest jälle enese kätte tagasi võtta. Varsti sai viisiks, et maid enne ära ei võetud, kui maa sissetuleku ja väljamineku üle arved kokku olid seatud, nii siis mitte enne aasta lõppu. Pärast astusid kuningad veel sammu edasi ja jätsid maad valitsejate ehk ametnikkude kätte niikauaks, kui kas maa andja (kuningas) või maa saaja (valitseja ehk ametnik) ära suri. Kui surnud kuninga asemele uus kuningas astus, pidi maapidaja tema juure minema ja tema ette põlvili heites ning temale truu olla lootades maatükki tema käest omale paluma (*muten*). Ka maasaaja surma puhul käis uus maasaaja kuninga juures maad omale palumas.

Nisuguseid maid, mis kuningas oma riigi ametnikkudele ja sõjameestele ajutiselt pidada andis, nimetati läänideks (Saksa keeli *Lehn*, Ladina keeli *feudum*). Maade saajad võtsid ühes maaga teatavad kohused oma peale. Kõige pealt pidid nad igapidi ustavad ja sõnakuulelikud oma lääniaandja ehk lääni-isanda vastu olema, tema õuekonna juures talle oma alandlikku meelt üles näitamas käima ja teda iseäranis ka sõjas toetama. Läänimees ehk junkur, kuidas teda ka kutsuti, pidi kuninga kutse peale viibimata sõjaväe juure ilmuma oma ratsahobusega, oma sõjariistadega ja oma söögiga. Pärastised ajad arendasid lääni-õiguse ikka enam läänisaajate kasuks: iseäranis sai viisiks, et läänid pärandamise teel isade käest poegade kätte läksid (*Männlehen* = meeslään), pärast ka tütarde kätte (*Kunkellehen* = naislään), ja kõige viimaks

läksid mõned läänid koguni terve sugukonna kätte (*manus conjuncta, samende Hand* = sugukonna-lään), nii et kuninga surma puhul mitte kõik läänimanikud sellest sugukonnast ei pruukinud uue kuninga juure minna omale lääni kinnitust paluma, vaid ainult sugukonna pea. Läänid olid kord suuremad, kord vähemad maatükid, kord paari-kolme adramaa suurused, kord terved vürstiriigid, mis hertsogiriigi, krahvkonna ehk muu nime all suurnikkudele autasuks anti. Muidugi ei jaksanud nii suurte läänide saajad oma läänisid mitte otsekohe oma käes pidada, vaid andsid nad omalt poolt jälle endi alamatele lääniks, kes siis jälle omakorda endi hertsogite ja krahvide õuekonnas oma alandust üles näitamas käisid ja nende kui lääni-isandate käsu peale sõtta ilmusid.

Ka kõrgemad vaimulikud mehed, piiskopid ja peapiiskopid, said oma piiskopkonnad ilmlikkude valitsejate käest lääniks, sest pea igal piiskopil oli keskajal vaimuliku võimu kõrval ka veel ilmlik võim. Meie maal olid kõik piiskopid ühtlasi ka riigipead oma piiskopkondades; ainult Tallinna piiskop ei olnud seda mitte, sest Tallinna piiskopkonna riigipea oli Taani kuningas ja pärastpoole ordumeister.

Ka meie maal valitses lääniõigus. Muud maaomandamise-viisi Vana-Liivimaal õieti ei tuntudki kui läänile saamist, ja piiskoppidel oma piiskopkondades muid sõjamehi ei olnudki kui läänimehed. Ainult ordu ei annud peaaegu sugugi maid läänile, sest et temal peale orduvendade sõjamehi tarvis ei olnud, ja kuigi ta vähesel arvul läänisid välja jagas, siis ainult väikeste maatükkide kaupa ja kitsendatud õigustega.

Eestimaa hertsogiriigis oli lääni-isandaks Taani kuningas. Ka tema jagas oma taanlastele külasid läänideks välja, aga mitte, nagu teised lääni-isandad Liivimaal, meeslääni õigusega, missugused läänid pärimise teel isa käest poja kätte läksid, vaid eluaegse tarvitamise õigusega, nagu Taanimaal sel ajal viisiks oli. Kui peale kuningas Valdemar II vangilangemist (a. 1223) Taani maakonnad ajutiselt paavsti asemiku ja Mõõgavennaste ordu kätte läksid, hakkasid nemad siin hoolega maid läänile andma, ja nimelt katsusid nad võimalikult palju sakslasi läänimeesteks asetada, sest taanlaste ja sakslaste vahel valitses, nagu eespool kuulsime, alatine ving, ja paavsti asemik ning ordu hoidsid sakslaste poole. Sakslastele anti läänid meeslääni õigusega ja needsamad õigused said varsti (a. 1252) ka Taani läänimehed, kui maa jälle Taani kuninga alla oli

saanud. Peagi sulasid Taani läänimehed, keda üldse kuigi palju ei olnud, sakslastega kokku, nii et meil vaja ei ole nende vahel edaspidi vahet tehagi.

Läänimehed ei saanud alguses, nagu juba kord nimetasime, mitte neisse küladesse elama asuda, mis neile lääniks anti, sest et kohased hooned puudusid ja maarahvast mitte usaldada ei võinud. Kasu, mis läänimehed oma läänidest said, oli siis peasjaliselt kümnisemaks, mis lääni-isand neile saada andis, peale selle ka veel kohtumõistmiseõigus alamates (kodanlikkudes) kohtuasjades, kuna kõrgemad (kaelakohtulised) asjad mõni aeg veel kuninga ehk tema asemiku eesõiguseks jäid.

Niikaua kui läänimehed ise oma küladesse elama ei läinud, ei olnud neil ka teotegemist tarvis; kui aga läänimehed omale küladesse mõisad asutasid, oli neile mõisa põldude harimiseks tööjõudu vaja. Põllutööd suuremal viisil ei lasknud aga läänimehed mitte kolme peale mõisate asutamist tegema hakata, vaid selleks kulus veel aega. Eestimaa hertsogiriigis, s. o. praeguses Harju ja Viru maakonnas, asusid läänimehed küll juba selle aastakümne jooksul, mis maa ordu valitsuse all oli (1227—1238), maale oma lääniküladesse elama, sest eestlaste mäss, mis a. 1223 algas, oli siis juba maha surutud ja maal valitses rahu, nii et läänimeestel küll juba julge oli üksikult oma mõisates elada; aga nende õigusline seisukord oli alles sedavõrt kõikum, et põllutöö, mis ikka pikka aega nõuab, veel mitte kasulik ei tahtnud olla. Nimelt olid läänid sel ajal alles meesläänid, mis pärimise teel ainult isa käest poja kätte langesid, siis aga kuninga kätte koju tagasi läksid (*Heimfall*), nagu sel ajal öeldi. Kuningas võis need siis oma tahtmise järele kas endise läänimehe pojale või mõnele muule uuesti lääniks anda. Selle kahe põlve pärast, mis läänid ühe sugukonna käes pidada olid, ei maksnud suurt mõisapidamist sisse seada, ja pealegi ei olnud kuskilt töölisi saada. Saksa talupoeg niikaugele üle mere välja rännata ei tahtnud, ja maa päriselanikud oleksid kindlasti jälle mässu tõstnud, kui neile korruga suur teopäevade arv oleks peale pandud. Sellepärast katsusid läänimehed kõige pealt oma lääniõigust parandada, ja see läks neil kaunis kergesti korda. Taani kuningad, kelle kätte Eestimaa hertsogiriik a. 1238 jälle tagasi oli langenud, elasid kaugel ja käisid ainult harva ise siin, kuna nende asemikuks Tallinnas maavalitseja (*capitaneus* ehk *praefectus*) oli seatud. Eemalt ei saanud kuningad aga mitte valjult oma kuningaõigust tarvitada, vaid katsusid oma läänimeestega

leplikult läbi ajada. Kui Valdemar II ordu käest a. 1238 maa enda kätte tagasi sai, kinnitas ta pea kõigile läänimeestele, kes ordu 10-aastase valitsuse ajal siia olid asetatud, ehk nad küll kõik sakslased olid, nende läänid, ja üks Valdemari järeltulijatest, Christoph I, andis ka oma Taani soost läänimeestele, kes sinnamaani läänid ainult eluaegse tarvitamise õigusega oma käes olid pidanud, täielised meeslääni-õigused (1252). Varsti sai harjunud viisiks, et läänid, hoolimata meeslääni-õigustest, siiski enam kui kaheks põlveks sugukonna kätte jäid, ja siis algas vahepeal asutatud mõisates juba laiem ja põhjalikum põlluharimine. Pärastpoole said Harju- ja Virumaa läänimehed juba kirjaliku tunnistuse (a. 1397), et läänid 5 põlveks pidid nende kätte jääma, kusjuures poegadel ja tütaridel kui ka teistel sugulastel pidi pärimise-õigus olema.

(Järgneb).

Meie esivanemate algkodu ja siia kolimine prof. K. B. Wiklundi valgustusel.

Soome sugu rahvaste algkodu ja praegustele asupaikadele rändamise küsimuse harutamine kestab juba aastakümneid, ilma et oleks lõpulikku vastust saadud. 19. aastasaja esimesel poolel astus M. A. Castrén Altai teooriaga esile ja see teooria jäi mõneks ajaks maksma. Hilisemad uurijad ei otsi algkodu enam Altai mägestikust, vaid lepivad Venemaaga, kas enam põhjapoolse ehk keskmise osaga, ja lasevad sealt vähemalt läänesoomlased oma rändamise-teenkonda ette võtta, tavaliselt suure rahvasterändamise mõjul. Yrjö Koskinen arvab, et rändamiseks tõuke hunnlaste järeltulijate liikumine annud. Suur-Bulgaaria riigi asutamine rõhus mordvalased ja tsheremisslased ühissoomlaste peale ja sundis neid Lääne mere poole taganema. Esmalt rändasid liivlased ja kurelased Liivi- ja Kuramaale, pärast eestlased ja soomlased endi praegustele asupaikadele, umbes 8. aastasaja algusel. (Oppikirja Suomen kansan historiassa, 1869—73, Eesti keeles lühedalt esitatud raamatus „Teated Soome sugu muinasajast“.) Keeleteaduse abil katsus V. Thomsen Soome sugu rahvaste kokkupuutumist Balti ja Germaani tõugu rahvastega seletada, Lääne mere soomlaste rändamist Lääne mere kallastele 500 aasta ümber p. Kr. asetades. Oma nurimisi aval-

das ta tähtsas raamatus „Den gotiske sprogklassens indflydelse på den finske“ 1869 ja hiljemini, 1890. a., teises teoses „Beröringer mellem de finske og de baltiske Sprog“. Hiljemini on iga tähtsam keeleteadlane ja arheoloog Soome sugu rahvaste algkoduga ja väljarändamise-ajaga tegemist teinud. Kõik uurijad tunnistavad rändamise pikaldaseks, aastasadasiid kestnuks. Viimasel ajal lükatakse rändamise-aeg ikka kaugemale tagasi. Dr. A. Hackmann seletab 1905 oma raamatus „Die ältere Eisenzeit in Finland“, et Soome hõimude asumist nüüdsetele kohtadele kõige hiljemini neljandasse aastasajasse ehk veel varemasegi aega tuleb asetada. Ühes hilisemas kirjutuses (Mannus 1913, V) seletab ta, et Satakunna haudadest leitud muististe mälestuste najal Lääne-Soomes ju 2. aastasajal, kõige hiljemini 3. aastasaja algusel soomlaste asumise jälgi võib kindlaks määrata. Prof. E. N. Setälä näikse Lääne mere soomlaste rändamist Lääne mere ääre ka varase aja peale määravat, kuid ta ei taha selle aja algamist kindlamalt ära tähendada, vaid ütleb: „Me ei või kõnelda siis ajast, mil see rändamine alanud, vaevalt ajast, mil see lõppenud“ (Maailman historia II, l. 504). Ometi tähendab ta teise korra, et 8. aastasajal Lääne mere soomlased juba praegustel asumaadel viibinud, ehk küll pärastpoolegi üksikute perekondade edasirändamist ette tulnud. Aasiast algkodu otsimise vastu astub prof. E. N. Setälä karedalt välja. Sest niisuguse oletamise põhjendamiseks puuduvad andmed. Prof. E. N. Setälä tähendab: „Me peame ülepea seda puhku loobuma sest, et tahaksime praeguste abinõudega näidata määratud paiga soome-ugrilaste algkodule.“ Ometi tunnistab ta eelpool tõenäoliseks, et Soome-Ugri algkodu tuleks Volga keskjooksu mailt otsida (Maailman historia II, l. 495).

Professor T. E. Karsten katsub näidata, et soomlased baltlastega ju umbes 1000 aastat enne Kr. siinpool Uuralit kuskil kokku puutunud. Edasi väidab ta, et kohanimed Soome sugu rändamist Kristuse sündimise aegu juba Peipsi ääre kui ka Liivimaa randa ehk selle naabrusesse tõendavad (Germanisch-finnische Lehnwortstudien, 1915, l. 201).

Nüüd hiljuti katsus Upsala professor K. B. Wiklund Soome sugu rahvaste algkodu ja praegustele asupaikadele rändamise küsimust harutada. Rootsi ajakirjas „Le monde oriental“ 1916, nr. 10, ilmus ta sulest kirjutus „Om de finska folkens urhem och deras flyttning därifrån“ (Soome rahvaste algkodu ja nende sealt kolimine). Nagu tuttav, arvatakse läänesoomlasteks kõiki Lääne mere

ääres ehk ligidal asuvaid Soome sugu rahvaid, nii siis peale soomlaste ka eestlasi, liivlasi, vadjalasi, vepslasi, karjalasi. Rootsi professori küsimus riivab meigi esivanemate algkodu ja nende rändamist Lääne mere kallastele; professori väited käivad peajasaliselt eestlaste ja soomlaste kohta, kui ta ka nende kirjeldamiseks tavalisest tarvitab üleüldist nime.

Professor K. B. Wiklund ei taha algkodu otsimisel mitme muu õpetlase viisi enesele taimeriigi nimedest tuge otsida, arvates, et niisugune harutamismetood kergesti võib eksiteele viia. Prof. E. N. Setälä ja teised toetavad endid harutustel puude nimede peale, näidates, misugustel Soome sugu rahvastel puude nimed ühised ja kui kaugel tähendatud puusordid kasvavad. Prof. E. N. Setälä avaldab oma harutuses puude kasvamisepiiri kaardi, kus iseäranis sembra, männi, vahtra, tamme, Siberi kuuse, sarapuu, tominga, lõhmuse, saare ja pöökpuu (Saksamaa saare) piirisid ära määratakse (n. t. l. 493). Öieti tähendab Rootsi professor, et puude kasvamisepiir vististi aja jooksul on muutunud, aastasadade eest olnud piir meile tundmata ja meil võimata on muistist piiri kindlaks määrata. Sel põhjusel ei taha ta ennast puude piiri peale toetada.

Soome sugu rahvaste algkodu määramisel võtab prof. Wiklund loomanimesid appi. T. E. Karsteni ja V. Thomseni seletuste peale toetades, et suurem osa läänesoomlaste keeltest leiduvaid laensõnu on omandatud Balti keeltest (Leedu-Läti keelest) brongsiajal, mis umbes 600—500 aastat enne kristust lõppes, hakkab ta neist keeltest laenatud loomanimede najal küsimust harutama. Kõige pealt võtab õpetlane kalad käsile. „Lõhe“, Soome keeli „lohi“, tunnistab laenu Leedu keelest. Leedu keeles kannab lõhe laszis ehk lasziszà nime, Läti keeli lasis. Eestlaste lõhe on vanemast losi sõna kujust tekkinud, seletab prof. Wiklund. Leedu keele tunnistab sama õpetlane ka „angerja“ emaks. Leedulased kutsuvad seda kala veel praegu ungrys; aga muiste olnud sõna esimeses silbis a, nagu seda Vana-Preisi sõnast angurgis näha. „Lõhe“ ja „angerjas“ asuvad Lääne merega ühenduses seisvates vetes, puuduvad aga Musta ja Kaspia merde voolavates vetes. Selle põhjal tuleb oletada, et läänesoomlased nimesid leedulastelt laenates enne seda Musta ja Kaspia mere vele piirkonnas asusid, kus nimetatud kalad puudusid.

Edasi minnes võtab prof. Wiklund meie „vähi“ harutusele; soomlased on oma „krapu“ alles uuemal ajal

rootslastelt laenanud. Meie „vähk“, „vähi“ tunnistatakse Leedu laensõnaks; Leedus hüütakse seda veelooma vežys; selle sõna ž on hiljemini h-ks moondunud. Meie vähk, *astacus fluviatilis*, ei esine mujal kui Lääne mere vete piirkonnas. Küll tunnevad Musta ja Kaspia mere äärsed elanikud üht vähitõugu, *astacus leptodactylus*, aga see tõug vähki on palju halvema maitsega. Prof. Wiklund arvab, et Soome-Ugri rahvad seda viimast tõugu vähki kuskil pole iseäraliselt tähele pannud ega talle oma keeli nime annud, vaid hüüavad teda venelastega seltsis „ракъ“. „Vähk“, *astacus fluviatilis*, võiks uurija oletamist mööda tunnistuseks olla, et läänesoomlased alles leedulastega kokku puutudes selle maitsvähihalse veeloomaga tutvustust teinud, enne seda aga Musta ja Kaspia mere vete piirkonnas asunud.

Tähtsamateks kui veeloomade Leedu keelest laenatud nimesid peab prof. Wiklund maalooma ja lindude seitsmest keelest omandatud nimesid. „Hirve“ nime tunnistab õpetlane Leedu szirvis nimest tekkinud olevat. Vana-Preisi keeli kuulub selle looma nimi sirvis; see tuletab Ladina *cervus*'t meele. Nimi esineb veel „hirvas“ kujulgi. Vanemal ajal tunti sõnahirvas meilgi. Vigalas kuulutab praegugi veel „hirva-aed“ endiste hirvaste olemasolemist.

„Metshärg“ kannab Leedu keeli nime „tauras“ Prof. Wiklund arvab, et see taurus Soome rahvalaulude „tarvas“ on. Eestiski tunti muiste seda looma. Mõnes kohanimel elab tarvas meil edasi. Tuletan meele Tarvastut, Sangastes jälle Tarva talu, Pärnu-Jaagupis Tarva küla, kõik mälestused endistest tarvastest. Näib, nagu oleks Leedu taurus meie „tõbras“ sõnaga lähemalt sugulane; tähendab ju tõbraski meil niisama veist kui Leedu taurus; kuid prof. E. N. Setälä tunnistab tõpra Germaani laenuks, selle juuri Anglo-Saksi tiber ja Vana-Saksa zepar sõnast otsides, pärast ometi kahtlevale seisukohale asudes (*Herkunft und Chronologie der älteren germanischen Lehnwörter*, lk. 9; *Finnisch-Ugrische Forschungen XIII*, l. 458).

Edasi näitab Upsala professor meie „tedre“, „metrise“ ja „räästa“ sugulust Balti sõnadega. Eesti „teder, tetr“ = Soome „teiri, tetri“, Läti keeli teteris, Leedu keeli tetërva. Meie „metsis“, Soome „metso“, on muidugi sõnast „mets“ tuletatud, see sõna aga on prof. Wiklundi arvamise järele Balti keelest, Leedu sõnast medis, Läti mesch'ist laenatud. Leedu medis tähendab puud, Läti mesch ja Vana-Preisi median metsa. Meie „räästas“, Soome „rastas“,

Leedu strázdas põhjened õieti Vana-Põhja sõna peal, mil-
lest ka Rootsi trast tuletatud. Prof. Setälä sellevastu loeb
räästa Germaani laensõnaks (Finnisch-Ugrische Forschun-
gen XIII, I. 436; M. Weske (Славяно-финскія культурныя
отношенія, I. 204) kaldub aga Wiklundi poole, niisama kui
enne V. Thomsen.

Eespool tähendatud nimede najal tahab prof. Wiklund
otsustada, et läänesoomlased muiste mitte metsades ei
asunud, vaid lagedatel aladel, kus metshärjad, hirved, met-
sised, tedred, räästad puudusid. Esivanemate asupaika
otsima minnes ei või me ometi praeguseid metsamaid ja
lagendikka arvesse võtta. Praegune metsapiir ulatab lõuna
pool Tsherniigovi, Orelli, Kaluuga ja Tuulani; kaugemal
lõunas esinevad üksikud metsasaared. Brongsiajal võis
aga metsapiir hoopis teistest kubermangudest läbi käia.
Rootsi uurija oletab, et stepp ehk vähemalt eelstepp
Moskvani ulatanud. Sealt ümbrusest võiks siis läänesoom-
laste algkodu otsida. Lõpuotsust tehes lisab prof. Wik-
lund õieti kohe juure, et kõik loomade nimed lagendiku
poolt ei kõnele. Näituseks mittelaenatud „põhjapõdra“ —
„poro“ — nimi vaidleb eelmise väite vastu, niisama „p ü ü“,
„orava“, „ilvese“ ja „kobra“ omakeelsed nimed.

Me näeme siis, et osa metsaloomi Soome sugu keele
nimesid kannab, teine osa aga Balti keeltest on laenatud.
Isegi soomlaste „käärme“, meie „uss“, „madu“, on Leedu
kirmis. Võimata oletada, et esivanemad ju kõige vane-
mal ajal niisugust looma kui uss, madu ei oleks tunnud.
Ülepea näikse õpetlased laenuteoorias tihti liiale minevat,
arvates, et kui Soome sugu keeltes mingisuguse asja ehk
loomaa omakeelne nimetus puudub, Soome sugu seda asja
ehk loomaa alles võõrastelt tundma on õppinud. Meie
ajal võib mõnigi kord tähele panna, et rahvas ühest ehk
teisest tänini tarvitusel olevast sõnast loobub ja võõrast
sõna hakkab tarvitama. Niisama võis ka muistsel ajal
juhtuda, et rahvas, ehk tal küll tarvilik oma sõna olemas,
võõrast keelest laenatud sõnale eesõiguse andis. Siiski
jääb tõeks, et Soome sugu rahvad palju praegu igapäevases
elus tarvilikka asja baltlastelt ja hiljemini germaanlastelt
tundma on õppinud ja neilt ühilasi ka sellekohased nimed
omandanud.

Prof. Wiklund otsustab, et läänesoomlased muiste vist
Tveeri ja Moskva vahelisel alal asusid ja sealt Lääne mere
poole rändasid. Minu arvates on liig kitsapiirilise ala
neile algkoduks määratud; seda ala tuleks märksa ida
poole laiendada. Uurija arvab edasi, et Soome sugu rah-

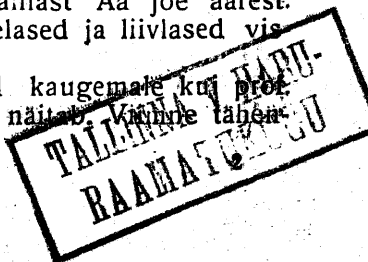
vaste rändamise kohta sealt mere poole „Düüna jõgi“ näpunäiteid annab. Nagu tuttav, kutsuvad eestlased jõge „Väina jõeks“, mitte ainult vanemal ajal, nagu uurija oletab, vaid praegugi. „Veina jõgi“ võib ainult Saksa allikates esineda. „Väinjärv“ Järvamaal ilmub rahva suus küll vahel Väinjärve, vahel Veinjärve nime all, mitte aga „Väina jõgi“. Kura liivlaste keeles tähendab „veena“ peale meie väina veel laia jõesuud. Et endised liivlasedki jõge Väina jõeks hüüdsid, seda tunnistab Läti Hindrek, kes jõe-äärseid liivlasi nimetab „Lyvones Veinalenses“. „Väina“ sõnaga lähedalt ühenduses seisab ka „Väinämöinen“, millest prof. K. Krohn laia, sügava, vaikselt voolava vee ääres asuja välja seletab (Suomalaisten runojen uskonto, lk. 334). „Väina“ ei pea prof. Wiklund ometi ei Liivi ega Eesti keeli sõnaks, ka mitte Leedu ega Läti nimeks — neis keeltes kannab jõgi nime „Dauguvā“ ja „Daugava“ — vaid otsib ta algupära Germaani „Düna“ sõnast, millest venelased Двина teinud, ja otsustab, et germaanlased ammu enne Kristuse sündimist — kui ma õieti mõistnud — Düüna ääres asunud ja siit teekonna Kesk-Venemaale ette võtnud. Prof. T. E. Karsen otsib „Väina“ algupära Germaani Svaina, Vana-Islandi sveinn sõnast (Germ.-finn. Lehnwortstudien, lk. 248).

Teiseks sarnaseks tunnistuseks peab prof. Wiklund „Aa“ jõge. Nagu tuttav, tunnevad sakslased kahte Aa jõge : üht Liivimaal, teist Kuramaal. Paraku ei jaksa kumbki Aa prof. Wiklundi väites palju tõendada. Ei eestlased ega lätlased hüüa neid jõgesid „Aa’ks“. Eestlased kutsuvad Liivi Aad „Koivaks“, lätlased Kura Aad Muusaks. Isegi Läti Hindrek nimetab Koivat Coivaks, Muusat (Muhs) Missaks, Mussaks. Vanemates dokumentides esineb Koiva veel Koivana, aga juba 13. aastasaja teisel veerandil ristitakse ta Aa’ks (Eesti Kirjandus 1916, nr. 2, V. Reiman, Koiva). Nagu Koivale, on Lääne mere maile misjonitööle tulnud sakslased lugemata kohtadele saksakeelsed nimed annud, ehk neil kohtadel küll vanemad siit maa rahvaste keeli nimed olemas olid. Saksakeelsete kohanimede peale Liivi- ja Kuramaal vaadates näib, nagu oleks meil siin põliste Saksa asundustega tegemist, kuna ajalugu ometi teist keelt kõneleb.

Prof. Wiklund arvab enesel õiguse oletada, et Väina jõe ülemisel jooksul suurem osa asunikka baltlased, siis leedulased, lätlased olnud. Selle väite vastu ei või vaielda. Kuidas aga seletada, et Soome sugu rahvad Väina jõge ometi Germaani nime all tundma õppisid? Uurija

vastab : Soome sugu ei ole Väina jõe ülemat jooksu mööda rännanud, vaid on jõge alles jõe suus tundma õppinud, kus, nagu ta varemini juba väitnud, germaanlased asunud. Soome sugu rändas uurija arvamise järele siis Eesti-, Liivi- ja Kuramaale kas Peipsi järve põhja- ja lõunapoolsest otsast ehk ainult üle Narva jõe. Liivlased ei asunud kaugemal kui Liivimaal Riia lahe lõunapoolseil rannamail ja Kuramaa põhja pool otsas Domesnäsini ja sealt möödagi. Minu arust näib prof. Wiklund siin liivlastelt ja kurelastelt — keda ta sugugi ei nimeta — ala kärpivat. Uurija toetab ennast Dr. A. Bielensteini kaardi peale. Tõsi, kaart jagab liivlastele ainult Domesnäsi poolse ranna ja muud midagi. Bielensteingi vaatab kurelaste peale võõrasisa silmaga. Kuramaa kohanimesisid uurima hakates võib ütelda, et kogu Kura poolsaar, isegi rand Liibavist veel lõuna poole Liivi ja Kura nimedest kui ka mitte ei kubise, siis neid ometi palju tunneb. Pean Liivi-Kura nimedeks näituseks järgmisi tunnistama: Vede, Arevale, Ladze, Thargole, Ugale, Nabba, Zervicalle, Pedevale, Kiemala, Valgale, Villegale, Candova, Matekule, Seppen, Vane, Lypa, Usma j. n. e. Küll on võõrakeelsed kirjutajad neid nimesid oma jagu moonutanud, aga siiski võib nimedest liivlaste, kurelaste algupära välja lugeda. Isegi Liibavi linn on Liivi keelest oma alguse saanud. Vanasti kandis Liibavi järv Liiva järve nime ja niisama küla Liiva järve kaldal. Veel 1508 nimetatakse Lyva küla. Liibavist veel kaugemale lõuna poole asus muiste liivlasi. Hiljemal ajal on leegionile Kuramaa nimedele -en lõpp antud. Kui ma omalt poolt liivlaste-kurelaste nimedeks arvatud kohanimesisid Dr. Bielensteini raamatust „Die Grenzen des lettischen Volksstammes“ lk. 257—272 järele vaatasin, leidsin sealt kõik need nimed ja palju muidki Liivi nimedena üles tähendatud olevat, ja sesamas arvamises on Sjögren ju varemalt olnud oma raamatus „Bericht einer Reise im Jahre 1846“ j. n. e., mil aastal Sjögren Kuramaal liivlaste ja kurelaste jälgi otsis. Pean tunnistama, et igatahes Kuramaal vanad maakonnad Vredecuronia, osa Vindat, Bandovet, Bihavelanet, Duvzaret liivlaste ja kurelaste asukolitudeks olid ehk õigemini, et liivlased, kurelased seal lätlastega segamini asusid. Sjögren leiab esimeste jälgi koguni Semgalliasst Aa jõe äärest. Viimastes maakondades asusid kurelased ja liivlased vististi Läti sugu rahvastega segamini.

Ka Liivimaal ulatasid liivlased kaugemale kui prof. Wiklund oletab ja Bielensteini kaart näitab. Küsimuse lahendamiseks.

dab liivlaste alaks Riia maakonna, kui ka mitte praeguste piiridega, Thoreida ja Metsepole. Väljaspool liivlaste piiri seisab ju Ydumaea. Aga Bielenstein tõmbab siingi liig kitsa piiri. Liivlaste asundused ulatasid kaugemale ida poole. Idumea oli igapidi osalt liivlaste päralt. Näituseks leiame väljaspool liivlaste piiri Vendeculla, mida aga tingimata Liivi keele kohanimeks tuleb arvata. Viiks liig pikale kõiki kohanimesid siin lähemalt harutada.

Enne nimetatud baltikeelsed loomanimed Soome sugu keeltes näikse prof. Wiklundi arvamise järele tähendavat, et Soome sugu Lääne mere maade põhjapoolsetes osades Balti tõugu rahvaga kokku on puutunud ja sellelt rahvalt hulga tähtsate loomade nimesid, mis tal enne tundmata, tundma õppinud. Vist tekkis siin aegamööda Soome-Balti segarahvas, kes viimaks koguni soomestus. Kindlalt jättis Balti rahvas — arvab uurija — Lääne mere maade põhjapoolsete osade kohanimedesse mõnegi mälestuse järele. Tõenduseks toob ta „Narva“ nime, mille sugulase ta Narevi jõe Poolamaal leiab olevat. Narva ja Narevi arvab ta mõlemad Balti sõnadeks.

Seletamata jääb Narva küla nimi Häme läänis ja Narvasalmi Kuopio lähedal. Kudas on Leedu mõju sinna ulatanud? Narva küla võiks ehk kuidagi kellegi Narva linnalase asutus olla, aga Narvasalmi? Sabler otsib Narva nimele Vana-Germaani keelest alust (Sitzungsberichte der Gel. Est. Gesell. 1910, lk. 165—166). Prof. Karsten arvab Narva Alg-Põhja keelest pärit olevat (Germanisch-finnische Lehnwortstudien, I. 216). Narva sõna küsimus ootab iga tahes alles lõpulikku seletust. Eestist nime alguse otsimise peame tingimata kõrvale jätma.

Prof. Wiklund ei taha väita, et kõik laensõnad Eesti-Soome keeles alles Lääne mere kaldal baltlastelt omandatud. Esimene laensõnade omandamine võis ju haruldasemal kokkupuutumisel sündida, enne veel kui Soome sugu mere ääre tungis, suurem omandamine muidugi baltlastega kooselamisel. Mordva ja Tsheremissi keelestki leitakse Balti laensõnu, aga hoopis vähe. Puuduvad põhjused oletamiseks, nagu oleksid need Volga rahvad baltlastega segamini asunud. Läänesoomlaste keeltes on Balti laensõnade arv suur ja see suur arv eeldab läänesoomlaste asumist segamini baltlastega.

Balti laensõnade seast leiab Upsala professor mõnda, mis ligemat tutvust eeldavad merega ja mere eluga. Ühtlasi arvab ta, et sõna „merigi“ baltlaste keelest on laenatud. Prof. Setälä teeb ometi mere laenu kohta küsi-

misemärgi. „Finnisch-Ugrische Forschungen“ XIII, lk. 410, seisab meri Germaani laensõnade killas. Peale mere tarvitasid soomlased mere jaoks veel teist sõna: „sarajas“, Kalevalas „Sariola“. Saraja peab viimaksnimetatud õpetlane Indo-Iraani laenuks (Maail. hist. II, lk. 492). Leedu keelest laenasid läänesoomlased, nagu nimetatud, lõhe ja angerja, Alg-Põhja keelest aga „tursa“ ja „silgu“, Soome keeli „silakka“. „Lõhega“ ja „angerjaga“ tegid läänesoomlased vist ju jõgede ääres tutvust, „tursaga“ ja „silguga“ aga alles merekaldale asudes. Selle põhjal oletab prof. Wiklund, et läänesoomlased Lääne mere ääre asudes mitte Balti rahvast eest ei leidnud, nagu sisemaal, vaid Germaani tõugu. Viimast väidet toetab õpetlase arvates see nähtus, et ainult Lääne mere läänekaldal kasvav „juga puu“ ehk „juhapu“ mitte Balti, vaid Germaani keeli nime kannab.

Keele andmete varal jõuab prof. Wiklund otsusele, et Eesti-, Liivi- ja Kuramaal läänesoomlaste sisserändamise ajal, umbes brongsiajal, Balti rahvatõug asus, kelle eluasemed Soome laheni ulatasid. Mererandadel elasid germaanlased. Seda jaotust nende rahvaste vahel ei või kindlamini veel ära määrata; kohanimede uurimine võiks seda hämarust valgustada, arvab Rootsi õpetlane.

Meeles pidades, et brongsiaeg kõige hiljem 500 aastat e. Kr. lõpeb, ja harutusest kuuldes, et läänesoomlased brongsiajal Lääne mere kaldale ilmunud, peame prof. Wiklundi harutustest järel dama, et meie esivanemad vähemalt juba pool tuhat aastat e. Kr. meie praegusel kodumaal on asunud. Soomlaste lahkumist eestlastest ei võta ta pikemale harutusele; mööda minnes nimetab ta ainult, et osa soomlasi Laadoga poolt Soome rännanud, osa aga Eestimaalt üle mere Soome purjutanud. Harutamata jääb, kas soomlased Eestimaal kauemini viibinud või siit kohe põhja poole tunginud. Prof. Wiklund annab meie rahvale igatahes ta kodumaa vähemalt 1000 aastat varemni kätte kui endised eelkäijad, kes, nagu nimetatud, viimast sisserändamist 8. aastasajasse p. Kr. määrasid. Rootsi õpetlane teeb Eesti rahva seega palju vanemaks Eesti- ja Liivimaa omanikuks kui tänini arvatud. Ma ei taha selle oletamise vastu vaielda, kuid pean tähendama, et Rootsi õpetlane lõpuotsused liig väikse materjaali najal teeb. Harutusele võetud sõnade hulk ulatab ainult veerandsajani. Rohkema arvu laensõnade sõelumine võiks ehk uurimise resultaatidele teise kaju anda. Prof. E. N. Setälä püüab soome-ugrilaste muistsuse valgustuseks kogu

kultuurielu appi võtta. Kõige kindlamaid resultaatsid läänesoomlaste algkodu ülesotsimises ja nende Lääne mere ääre rändamise aja äramääramiseks saadakse kätte, kui küsimust keeleteaduse, ajaloo ja arheoloogia abil ühtlasi harutatakse. Üks teadus täiendab teist. Muidugi mõista, peab keeleteadus kohanimede uurimise peale rohkem rõhku panema. Niisugune igakülgne küsimuse harutamine õpetlaste poolt ootab ikka alles osavat kätt, kui ka keeleteadlased ja arheoloogid palju ehitusekiva kokku on kannud.

M. J. Eisen.

Lalli.

Kreutzwaldi Kalevipoeg laulab :

Laske Lennuk Lalli alla,
Lindanisa lähedale,
Kuhu Olev teinud hooned,
Kõrged tornid kaswatanud.

(Kalevipoeg XVI, 1037—1040).

Neus otsib kaheldes Lallit Muhumaalt, sest et seal Lalli nimeline koht on (Mythische und magische Lieder der Esten, lk. 58). Muhu Võlla vallas on tõesti Lalli nimeline küla, kuid omal ajal näitasin ju, et Kalevipoeg Muhus maale ei tulnud, vaid Tallinna all ja Lalli Kalevi-
pojas umbes sedasama tähendab, mis Tallinn (Elu pärast surma, l. 55—59).

Nimi Lalli ise jäi sel puhul seletamata. Katsume seda puhku nimegi vähe harutada.

Lalli nimelisi kohti leiame kodumaalt mõndagi. Peale Muhu Võlla valla Lalli küla on veel olemas: Kambja kihelkonnas S.-Kambjas Lalli talu.

V.-Kuustes Lalli talu ja veski.

Vastseliina Lasval Lalli küla.

Võnnus Lalli talu.

Otepää Arulas Lalli talu.

Pilistvere Kõos Lalli talu.

Keila kihelkonnas (vald tundmata) Lalli.

Kadrina Neerotis Vandu külas Lalli talu.

Valgma külas Lalli talu.

Haljala Vanamõisas Lalli talu.

Viru-Nigula surnuaial on ühel ristil: Lalle Jaak Pada külast. Ao 1653. Lalle Rein. Lalle Siim. Lalle Jahn. Lalle Jurke (Jung Muinasaja teadus III, l. 23). Meie päivil puudub Lalli-nimeline koht V.-Nigula nimekirjas.

Järva-Jaanis Varangul Lalli talu.

Kuuel Lalli talu.

Ambla Roosnas Lalli talu.

Peetri kihelkonnas Huuksis Lalli talu.

Rapla Inglistes Lalli talu.

Kodilas Lalli talu.

Brieflade II, I № 48 nimetab Raplas 1579 Lallis küla 4 adramaaga.

Risti Hatul Lallimaa talu.

Kodavere Palal Lallu talu.

Laiuse Jõgeval Lallu talu.

Puhja Kavildas Lallo talu.

Tõstamaa Pootsis Lallu (Lailu) talu.

Väike-Maarja Porkuni vallas Veadla külas ja Kadila külas Lallo talu.

Kuusalu Kaberial Lallo talu.

Haljala Vihulas Lallumetsa.

Kundal Lallumäe talu.

Kolga-Jaani Võisikul Lalsi, Lallaste küla jne.

Paraku puuduvad mul mõne valla kohanimed, nii et ei või kõiki Lallisid üles lugeda.

Kohanimi Lalli on inimese nimest Lalli, Lallu tuletatud ja kohanimest jälle sugunimed, muu seas ka Laaland V.-Kuuste Lalli koha järele. Vanad eestlased ja soomlased tarvitasid niisugust meesterahva nime, kuna meie päivil selle nimega naiserahvaid hüütakse. Wiedemann seletab: Lall, Lallu, alter männlicher Name = vana meesterahvanimi. Edasi seletab Wiedemann: Lall, lalli, kleines Thier oder Kind mit grossem Bauch = väike loom ehk suure kõhuga laps; lallapea = alberner, dummer Mensch, halp, loll inimene; lallima = trällern; lallutama = lallutama = hõitsutama = im Walde singen, jauchzen, jodeln. Kohanimi igapidi on inimese nimest tuletatud, inimese nimi aga jälle sõnast lallima. Oma sõnaraamatus seletab E. Lönnrot Lalli sõna järgmiselt: 1) struntkarl (=tühipaljas mees); juoppolalli = fyllhund (= lakkekoer); 2) hemmansnamn (=kohanimi); ägare af Lalli hemman (=Lalli koha omanik); en bonde känd såsom biskop Henriks mördare (=talupoeg, tuntud piiskopp Henriku mõrtsukana). Edasi nimetab Lönnrot, et lallittaa, lallottaa tähendab lapse viisi kõnelemist.

A. V. Forsman tähendab, et uuele maailma kodanikule Lapsi, Lapso nimeks antud, ja lisab siis juure: „selle ilmaaegne lallimine (ilmanaikainen lallatuskin) oli nii meeldiv, et ta mõne korra näikse nimeks olevat saanud

Lalli, Lallo" (Pakanuudenaikainen nimistö, I. 245). Minu arvates tähendab Lalli igapidi lapse viisi lallutavat isikut.

Eestis ei tunne ma vanemast ajast ühtki Lalli nimelist isikut. Soomes sellevastu on Lalli nimeline mees enesele ületüldise kurva kuulsuse omandanud: Rootsist tuli piiskopp Henrik Püha soomlastele ristiusu valgust tooma; soomlane Lalli tappis selle ristiusu esimese kuulutaja Soomes 1158 Köyliönjärve jääl mõrtsuka kombel ära (A. O. Forsström, Suomen keskiajan historia, I. 43—62). Lalli mõrtsukatöö on soomlastele aineid annud ajaloolise laulu luuletamiseks, mis sündmust ometi Muusa vabadusega käsitab. Kuna soomekeelne Piiskopp Henriku surmalaul esimest korda alles 1741 üles kirjutatud, ilmus lugu legenda kujul esmalt Rootsi ja pärast Ladina keeles ju palju varem (J. Krohn, Kantelettaren tutkimuksia I, I. 116 j. e.). Soome rahvalaulusid välja andes võttis E. Lönnrot „Pispa Henricki ja Lalli“ Kanteletaresse (Kanteletar III, 28). Rahvalaulu järele aimab piiskopp Henrik oma peatset surma ette ja annab sellepärast järgmise käsu teenrile: „Kui mind tapetakse ja sa järele jääd, võta mu luud lumelt, pane reele; väsib hobune ree ees, rakenda härjad ree ette.“ Ühe teisendi järele käsib piiskopp härgade esimesele seisatusekohale risti püsti panna; kuhu härjad puhkama heidavad, sinna ennast maita ja kohale kiriku ehitada. — Henrik maeti Nousiaistesse ja sinna ehitati esimene Soome kirik. Nagu näeme, määrab Soome rahvaluule kiriku aseme kättejuhatajaks härjad, just kui meil Eestis. J. Krohn tähendab (e. n. t. I. 131), et keskajal üleüldine viis olnud härgi lasta kiriku aset ära määrata. Kas meil iga kiriku ehitusel nii juhtunud, jääb ometi küsitavaks. — Soome rahvalaul laseb Lalli kohe karistuse pärida: mõrtsukas paneb tapetud piiskopi kübara enesele pähe. Kübarat kodu peast võttes tuleb Lallil peanahk kõige juustega peast kaasa.

Soome rahvalaul nimetab Lalli elukohta Lallolaks. Rahva suust saadud teadete järele põgenenud Lalli pärast mõrtsukatööd kohtuliku karistuse eest Eura kihelkonda, paika, mis veel nüüd Lalli maa nime kannab. Lalli nimelisi kohti oli Köyliös mitu olemas. Varem nimetati Kepola külas üht talu Lalli taluks, praegust Kauko saart Lalli saareks. Teisal tuntakse Lalli põldu. Vanus kirjus 1486. ja 1488. a. nimetatakse „Lallis boolstad“ (Lalli asundus). Vanamõisas (Vanhassa kartanossa) on Lalli kelder ja kuskil veel Lalli oja (V. Salminen, Köyliön pitäjän historia, I. 4—8). Satakunnas esineb Lalli 1400 paigu sugunimena (A. V. Forsman, e. n. t. I. 127).

R. Saxén avaldab kahtlust, kas Lallit tuleb Soome nimeks pidada (Virittäjä 1899 nr. 1). Grubbi vanas Rootsi nimede kogus Praenomina svegothica esineb Lalle mehe nimena. Lundgren nimetab raamatus Svenska Landesmål l. 164 muistse Rootsi nime Lale, Daani keeli Lali. Schiemanni raamatust „Der älteste schwedische Kataster Liv- und Estlands, l. 105, leiame nime Leil Rilh; Leil tuletab vähe Rootsi Lalet meele. Saxén arvab, et Rootsi Lale nimest Lalle võiks tekkida, aga niisugusel puhul ei oleks sõnakuju nii vana, et sellest Lalli oleks kujunenud; võimalik, et Rootsi nimi Soome laen on (Virittäjä 1899 nr. 1). Viimast oletamist toetan omaltki poolt. Raske uskuda, et soomlane pagan Lalli ju enne ristiusu tulekut Soome nime rootslastelt laenanud. Kui ka Põhja-Soomes vahel Lauri nimi Lalliks moondatakse (Forsman, e. n. t. l. 72), peame otsustama, et Lalli ometi pagan use a egne Eesti-Soome nimi on ja seda nime enne meie pool palju on tarvitatud, nagu Lalli nimeliste kohade hulk sellest tunnistust annab.

M. J. Eisen.

Arstirohtude eestikeelsete nimetuste asjus.

Arstirohtude eestikeelsed nimetused on meie juures veel teadusliselt välja töötamata ja kindlaks määramata, sest puudub asutus, kes teeks seda omale ülesandeks. Ametlikud asutused, kelle alla käivad apteegid ja rohuasjandus, ei tee sellega tegemist; meie maa rohuteadlaste esitused — rohuteadlaste seltsid — on meie rahvale samuti võõrad. Eesti laialipillatud rohuteadlastel ei ole seni korda läinud ühineda, seltsi asutada, ja nii ootavad mitmed meie apteegi- ja rohuasjandusesse puutuvad põlevad päevaküsimused alles teostamist.

Üks niisugune on kahtlemata arstirohtude eestikeelsete nimetuste korraldus, mille all mõtlen ühise nimekirja ehk sõnastiku väljatöötust, mis oleks käsiraamatuks meie maa apteekidele, rohukauplustele, haigemajadele, arstidele ja kõigile, kel tuleb arstirohtudega tegemist teha. Ühise sõnastiku puudusel tuleb praegu täiesti lubamata nähtusi ette. Kõige pealt ei ole igal apteegil kõik rahvalikud arstirohtude nimetused tuttavad, mille tagajärjel nii mõ-

nelgi rohutarvitajal jääb rohi saamata, või ta peab mõne teisega leppima. Teiseks jätavad apteegid ametliku eestikeelse nimetuse puudusel sagedasti eestikeelse nimetuse rohule peale panemata; seda tuleb pidada suureks halbtuseks, sest et selle läbi saavad võimalikuks rohtude äravahetused rahva seas, kes ei tunne ega oska lugedagi võõrakeelseid pealkirju. Kui äravahetused iga kord ka tervislist kahju ei too, ainelist kahju toovad nad alati; tundmata pealkirjaga või hoopis ilma pealkirjata rohi visatakse peale pikemat seismist harilikult välja.

Agaga ka arstide juures tuleb eestikeelsete, iseäranis rahvalikkude rohunimetuste mittetundmisel soovimata vahejuhtumisi ette. Nii tuuakse maalt ühte meie linna haigemajasse haige, kes kogemata lõngaõli sisse võtnud ja kellele nõutakse kiiret abi. Teenistuses olev muulane arst ei tea, et lõngaõli on väävlililise rahvalik nimetus, käsiraamatut järelevaatamiseks ei ole olemas, ja nii lähivad kallid silmapilgud abiandmiseta mööda.

Viimaks kannatab arstirohtude eestikeelse sõnastiku puudusel ka meie seliekohane kiriandus; me loeme Kunderist, et kobras (castor fiber) annab kastoorõli; me leiame arstiteadusliste raamatute seast mõnel puhul eestikeelsete nimetuste mittetundmisel ladinakeelseid või, mis veel maotum, eestikeelse teksti sees saksakeelseid arstirohtude nimetusi.

Nii ei lähe asi enam edasi. Eesti rohuteadlaste auasjaks peab saama sellele korratusele lõpp teha. Meil tulevad koguda kõige pealt rahva juures tarvitusel olevad rohunimetused, siis sõnastikkudest, loodusteaduslisest ja eriti arstiteaduslisest ja keemiakirjandusest leiduvad rohuainete nimetused ning, viimaks, puuduvad nimetused välja töötada ja ühises sõnastikus välja anda. Arstirohtude nimetuste korjamisele on mitmelt poolt asutud, enamasti aga muude ülesannete kõrval ja mitte-rohuteadlaste poolt, mis nende ridade kirjutajat julgustas mõne aasta eest, peale läbirääkimist tuttavamate ametivendadega, nende nõusolekul ja kaastöö-lubadusel, ettetoodud erisihidega arstirohtude nimetuste korjamist algama. Omas üleskutses pööras ta kõige pealt meie rahva seas töötavate rohuteadlaste poole, sest nendele on rahvalikud arstirohtude nimetused kõige rohkem tuntud. Senini kättesaadetud nimetused on ka peaaesjalikult apteekritelt ja meie maal töötanud rohuteadlastelt.

Saatnud on arstirohtude nimetusi tänuvääriliselt järgmised ametivennad: prov. E. Jürgenson Tartust,

J. Krüner Narvast, J. Peeb (Raplas ja Valgas tarvitusel olevaid nimetusi), apteeker G. Sarmo Keilast, apteeker N. Waas Püssilt, J. Wilt Valgast, prov. R. Weinberg Türlt ja prov. Treiberg Paidest. Saatnud on sellekohase palve peale Soome rohuteadlaste selts Helsingist arstirohtude soomekeelsete nimetuste trükitud sõnastiku. Viimaks on nende ridade kirjutaja korjanud Tallinnas ja Kadriinas ettetulevaid rahvalikka arstirohtude nimetusi ning osa sõnaraamatutest ja meie teaduslisest kirjandusest leiduvaid rohunimetusi.

Pööran veel kord nende ametivendade poole, kes veel ei ole saatnud, iseäranis nende rohkete ametivendade poole, kes mulle saata lubanud, aga seda veel ei ole teinud, palvega, et nemad ühise asja heaks vaevaks võtaksid oma asukohal ettetulevad rahvalikud arstirohtude nimetused üles tähendada ja mulle lahkelt kätte saata. Kõrvalseisjad võiksid tähendada, et nüüd ei ole aeg seesuguseid üleskutseid avaldada, sest hulk huvitundjaid on sõjas. Tõsi küll, kuid apteekrite juures on asi erand, sest kuigi suur osa teenivatest rohuteadlastest väeteenistusesse võetud, on apteekrid (apteegiomanikud), apteegivalitsejad, väeteenistusest vabastatud ja võivad, kui vanemad asjatundjad, ühist asja rohkele teadmistega ja kogemustega toetada.

Koos on juba rohke hulk nimetusi, kuid täielikkuse pärast oleks soovitav kõikide meie kodumaa apteekrite kaastöö. Tahan lähemate kuude jooksul saadetud materjaali ühiseks sõnastikuks kokku seada, et võiks selle peale sõja lõppu trükki anda. Enne trükkiandmist tuleb aga asja vastu huvi tundjatel Eesti rohuteadlastel kokku tulla ja sõnastik ühiselt läbi vaadata. Sel puhul võiksid nemad ka algatuse luua tulevase Eesti rohuteadlaste seltsi asutamiseks. Eesti rohuteadlased peavad kord niikuigele jõudma, et nendel oleks seltsi näol oma esitus, oma ajakiri, oma kirjandus, oma uurimised ja ühised ettevõtted.

On mõtet avaldatud — ja seda arusaamatul kombel Eesti arstiteaduslise sõnastiku eessõnas — et arstirohtude eestikeelsete nimetuste tarvitamine ei olla otstarbekohane... Peab küsima: missugusel keelel tuleb siis meie rahval ja meie tulevasel rohuteadusel arstirohtusid nimetada? See on muidugi *lapsus linguae*, sest sellega on vist tahetud ütelda, et mitte kõik rahvalikud rohunimetused ei kõlba teaduse jaoks. Meie registreerime ka kõik veidrad, ebausklikud ja ropudki nimetused, kuid võtame teaduslisele tarvitusele ainult valitud ja sündsad ja, kui viimaseid ei

leidu rahva nomenklatuurist, siis loome need ise. Seda teed on käinud teised rahvad, seda tuleb meilgi käia; kuid rahva rohunimetustest ei tohi me mitte uhkelt mööda minna. Mis aga puutub arstirohtude eestikeelsete nimetuste tarvitamisesse üleüldse, siis tuleb seda võimalikult laialt teha, et kaoksid kõik „boorserid“, „saltserid“, „vehverment-sid“ ja teised nimevärdjad. Mitmed teised rahvad — inglased, prantslased, itaallased — on oma nõudmistes koguni nii kaugemale läinud, et arstidki ei kirjuta oma rohusedelid enam keskajast arstide ja apteekrite keskele tarvitusele jäänud Ladina keeli, vaid rahva oma keeli. Neid katseid on ka Venemaal tehtud; nii kirjutas kuulus arstiteadlane prof. Manassein oma retseptid Vene keeli. Meie nõudmine ei käi muidugi mitte nii kaugemale, vaid vähemalt selleni, et meie rahva juures tuntud ja tarvitusel olevad rohud kannaksid kõige kohasemad ja kindlaksmääratud nimetused, — et eestikeelsed arstirohtude nimetused esineksid meie maal muukeelsete kõrval ühevääriselt. See nõudmine on enam kui alandlik.

Prov. R. Wallner,
apteeker Kadriinas, Eestimaal.

Soome-Ugri rahvaste osakond Uurali Looduseuurijate Seltsi Muuseumis.

Soome-Ugri rahvateadus on elavaks uurimiseaineks olnud mitte üksnes soomlastele, vaid ka teistele kultuurirahvastele, vist küll ka oma rikkaliku vanavara ja rahvariiete tõttu, mis viimase ajani hästi alal olid hoidunud, — oli ju väikeste Soome-Ugri rahvatõugude kultuur isegi Vene omast tublisti alamal. Teiste seas on venelased palju asju kogunud, ka mõndagi teoreetilisel alal ära teinud ja korraldanud. Peale Petrograadi ja Moskva muuseumide on Soome-Ugri rahvaste asju veel Kaasanis, Permis, Tomskis ja muu seas ka Jekaterinburis, Uurali Looduseuurijate Seltsi Muuseumis. Viimase kogudest paar sõna.

Uurali Looduseuurijate Selts, asutatud 1870. a., on senni palju viljarikast tööd Uurali kõigekülgseks uurimiseks ära teinud. Oma esimestel ja varematel aastatel pühendas ta võrdlemisi palju aega Uurali etnograafia-uurimisele, kusjuures ka Uurali soomlased käsile tulid.

Seltsil on praegu oma ajakiri (Записки Уральского Общества Любителей Естествознания), oma maja, kus muuseum ja soliidne raamatukogu aset on leidnud. Muuseumil on kolm pea-jaoskonda: arheologia-, looduseeaduse- ja etnograafia-jaoskond, millest igaüks oma alla suure majatiiva võtab. Kolmandik viimasest osakonnast ehk rohkemgi on

Soome-Ugri rahvastele pühendatud. Neist rahvastest on esitatud: permlased, votjakid, ostjakid, voguulid ja samojeedid, — tshuvashid ja sürjaanid puuduvad.

Eksponaadid on asjalikult ja maitserikkalt klaaskappidesse, kastidesse üles seatud, kuna kalapüügi-riistad, saanid ja lootsikud muuseumiruumidesse vabalt on paigutatud. Seletusekirjad asjade tähenduste ja nimede kohta, ühtlasi ka lühikesed teated rahvaste üle on Vene ja Prantsuse keeles igal pool ligi.

Juba pealiskaudselgi osakonna vaatlemisel torkavad järgmised ühised jooned kõigi Soome-Ugri rahvaste juures silma:

1) Vöökirjalised kaunistused riletel, vööd, vöökirjalised kaunistused kasetohust asjadel ei puudu kuskil;

2) vase tarvitamine ehtimiseks, kas nikerduste, helmeste või pulgakeste kuulul — isearanis ostjakkide ja samojeedide juures; vask on väga laialt tarvitusel;

3) kasetohust asjad (korvid, paunad, kausid, topsid, kastikesed) ühes nikerduste ja ilustustega esinevad kõikide juures;

4) kalapüügi-riistad — noodad, mõrrad — on pea samal kujul kõikidel olemas;

5) muusikariistadest ei puudu kuskilgi kandlesarnane pikergune riist nelja, viie keelega, nimega 'schengura'.

Need oleksid kõige rohkem silmatorkavad iseloomu-jooned.

Vaatame nüüd üksikult iga rahvuse osakondi.

Kõige suurema kohta on omale võitnud

permlaste

ehk 'Komi rahva' osakond — kaks kappi esisega. Siin on 1) meesühikond kirjust linasest riidest — hallis riides mustad ruudud; viisud, jalarätikud, kitsaste punaste vöökestega mässitud; hall viilkübar, musta paelaga kaunistatud; lai kolmetolline vöö, kirjad kui meilgi. 2) Tööühikond valgest linasest riidest, keskkehas kitsas punakas vööke. 3) Naisterahva ühikond linasest riidest, undruk — 'tubas', paeltega ilustatud; keskel lai tumedat-kirju vöö. 4) Paar naiste- ja meesraahva piduühikonda — figureerib ostetud riide, ilustatud kitsaste vöökestega ja punase ning roheline riide äärtega. 5) Terve kangas põllesid — valge linase põhja sisse on punased vöökirjad koetud.

Toredad tööd kasetohust — karbid, paunad, ilustatud vöökirja stiilis.

Jahi- ja kalapüügi-riistad — noodad, mõrrad, õnged, piünised; mõrd on permlaste keeles morda.

Põllutöö - riistade mudelid: 1) hiigla-puuäke kütlise riisumiseks okstest ja prahist; 2) meie raudäkke sarnane tööriist, puust pulkadeka; 3) üleni puust ader, meie hark-adra sarnane.

Majariistadest: lumelabidas ja lumereha, puust tõlv, uherd, noad puust ja rauast, tulekivi ühes pessuga nahkses kotis, mida alati vöö

kantakse; väiksed kotid püssirohu, haavilte ja kuulide tarvis; puust kausid, värvitud ja värvimata, lauged lusikad, kirjatud.

Siinsamas on ka neli fotot: 1) Ohvrihärgade õnnistamine Frola ja Lauri päeval 18. aug. 1903. a., mida permlased pühitsevad.

2) Naistetüüpid piduriides 18. aug. 1903. a.

3) Kolm meest valgetes linastes särkides, keskel vöö.

4) Permlaste kirikukoolide kooliõpetajate koosolek Solikamskis 1892. a.

Siinsamas on ka proov permlaste keelest. Jutt „Сказка о рыбаке и рыбкѣ“ on tõlgitud. Algus on järgmine:

„Овнѣ старикъ асвасъ старукакѣтъ самой морѣ берѣгдорынъ. Ннѣ овнѣ умѣликъ муовѣи керкуокынъ топъ куимъ дасъ куимъ годъ.“

Votjakid.

Nelle on eraldatud väike kast — koetud tekk tumedat karva punaste joontega, hall viltkübar, musta lindiga kaunistatud, paar sahamudelit ja pildistus — votjaki naine telgedel kudumas.

Ostjakid.

Kapp suveriidid, sisaldab kolm ülikonda linaseid riideid, kusjuures naistel helmehelmed silma torkavad, rohkem kui teistel rahvastel. Väljaõmblus vöökirja-stiilis ilustab riideid.

Eraldi on asetatud helmeste sordid ja vasksed plaadid ja tükikesed ehtimiseks.

Kapp tallriideid põdranahast, karv väljaspool, koeranahaga ilustatud: 1) lühike kuub, 2) pikk kuub „parka“, 3) sukad nahast, karv seespool; saapad, karv väljaspool. Kõik ilustatud punaste joontega ja roheliste riideäärtega. „Käterätk“ pikkadest õhukestest männilaastudest. Puust kõõgiriistad, puust noad luust peadega.

Kalapüügi mõrrad, noodad; loomade püünised, ränipüss ja noo'ed. Soolikast lõngad.

Jumalate kujukesed, schamani trumm ja vile; muusikariistadest sarv ja kannel (шенгупа).

Voguulid.

Põdranahka riided kirjadega, „malitsa“ ehk särk, karv seespool, riided, valkjad, ilustatud punaste joontega. Kaelas helmelised kaunistused, helmehelmed vööde ja kinnaste peal. Kingad, — mütsid põdranahast; kalanahka kotid, lõngad põdrasoolikatest.

Kalapüügi-riistad: mõrrad, võrgud.

Suusad, alt põdranahaga löödud.

Kasetohust tööd: kastid, paunad, soolatoms, kõik kirjatud.

Piibud, tubakatoos; lusikad; uherd; puust nuga, puust käärid, kaunistatud.

Kujukesed, schamani riided. Kannel (шенгупа).

Samojeedid.

See rahvas on pea ainult riiete poolest esitatud. On kapp Samojeedi pödranahka riideid. 1) Pödranahka ülikond, kaunistused koeranahast äärtele ja keskele peale õmmeldud, keskeilt kinnitõmmatud kirju vööga, mis vaskplaatidega ja helmestega kaunistatud. Peakatteks on koeranahka müts, nahk seespool, tagumisel küljel vasknaelad, helme- read ja punased, rohelised lindid alla rippumas.

2) Samojeedi särk — ‚malitsa‘, karv seespool, peakatte külge õmmeldud; tõmmatakse palja ihu peale.

3) Naiste kasukas, pödranahka; peakott, väljaõmblusega ilustatud, ühes helmeste ja vasetikkidega. Kiri: must, punane, kollane.

Toariistad, kujukesed, nahkkotikesed. Koera saan—narti ja lootsik. Nooled, piik.

See oleks üleüldistes joontes kõik, mis selles Soome-Ugri rahvaste vanavara oasis leidub. Kahju, et Soome-Ugri rahvad ise liig hilja on hakanud oma vanavara koguma: agarad naabrid on ammu juba paremad palad riisunud, neid laialt kandes üle maailma (Ameerikas Washingtonis on üks osa). Praeguse aja kohta ütlevad nad ühes prantslase, parun de Bay'ga: „Kes siin tahab vanavara-kogusid kokku kanda, see rutaku: järele on jäänud aina riismed!“

Kuid järele on veel jäänud! Iga suvi käib mingi Vene muuseumi ekspeditsioon mööda laasi ja toob kaasa vana aja kulda, isčaranis põhja poolt, — Lääne kultuur pole veel suutnud kiiri heita siia, põlste laante taha.

Jekaterinburis,
20. nov. 1916. a.

Karl Keenberg.

Keel ja kiri.

Mõnda Eesti sõnateaduse alalt: Tila.

Muistne Germaani laensõna tila (Gooti tila — ‚passend‘, k. ü. s., v. ü. s. zil, uus-Saksa ziel¹⁾), esinev peale Eesti ka Soome, Karjala ja Aunuse (Olonetsi) keeltes, on seni Eesti kirjakeeles nähtavasti täiesti tundmata olnud. Ka vanemates sõnaraamatutes ei ole teda nimetatud. Alles Wiedemanni sõnastikus leiame temast teateid.

Olgu küll et vanem ja uuem kirjakeel sõna tila ei tunne, ei ole ta praegusest kõnekeelest sugugi mitte hävinenud. Kuigi sõna tila Eestis mitte nii laialt tarvitusel pole, kui näit. Soomes, tuntakse teda ometigi siin ja seal murretes, niihästi maal kui linnas. Praegusel ajal

1) Fr. Kluge: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache, v. sõna Ziel.

käepärast olevate kasinate teadete põhjal meie murrete sõnavarast võlme sõna tila eritähenduste üle saada umbes järgmise pildi:

1. Sõna algtäendus näib olevat: „ruum“, „paik“, nagu praeguses Soome keeleski laialt pruugitav („antaa tilaa“ — „ruumi teha“, „jättää tilaa“ — „ruumi jätta“, „ei ole tilaa“ — „ei ole ruumi“, „sormi on pois tilaltansa“ — „sõrm on paigast ära“, jne.). Eestis, praegu saadaval olevate murdeteadete järel otsustades, tarvitatakse sõna tila selles tähenduses ainult mõnes erilises varjundis: a) Läänemaal (Kullamaa, Märjamaa lõunapoolsetes osades ja Kirbla kihelkonnas; võib olla, ka nendest põhja pool; lõuna- ja edelasihis aga, näit. Vigalas, Mihklis ja Hanilas, näib ta tundmata olevat; tarvitusei on üksnes: ma hila tila) tuntakse tila tähenduses „määratud paik“, „koht“, „eesmärk“, „siht“: „noh, kas akkame tilale minema?“ („enne kokkuräägitud, äramääratud kohale“); „nüüd oleme tilal!“ („nüüd oleme kohale, sihile jõudnud“). Nimetatud mõttes on sõna siiski võrdlemisi haruldane. Wiedemannisõnastikus see tähendus ei esine. — b) Eelmisest tähendusest „määratud paik“, „eesmärk“ on Märjamaal, Kullamaal ja Kirblas (Vigalas, Mihklis ja Hanilas aga tundmata) nimetatud sõna arendanud uue tähenduse ütluses „tilale saama“ = „lõpule jõudma, korda saama, valmis saama, toime saama [millegagi], lasi saama [millestki]“ (Kuusalus, Kadriinas; — Wiedem.: „lassi saama“). Õeldakse: „nüüd hakkab asi tilale saama!“ („nüüd hakkab asi lõpule jõudma, korda minema“); „me saame as'sad tilale kaa viimatil!“ („me saame asjad korda ka viimali“, „m. s. asjaga valmis [ehk: toime] k. v.“). Ka selles tähenduses on sõna haruldane. — Wiedemannile on ta tuntud (teadmata üksnes, kust murdest): „ei saa tila (ehk: tilale) sellega“ — „er kommt nicht zu Striche damit“. — c) Viimaks on veel tähendusest „paik“, „ruum“ sõnale tila arenenud spetsiaaltähendus „magamisease“ (samati ka Soomes: „tehdä tilaa“ — „aset, voodit tegema“), mille tarvitamise paigast meil siiski teated puuduvad: „magamisetila oli kitsas“ — „die Lagerstelle war knapp, eng“ (Wiedem. 2).

2. Täenduselt „seisukord“, „olukord“, „état“, „situation“, „condition“, „положение“, „состояние“, „Lage“, „Zustand“ (Soomes: „olla hyvässä, huonossa tilassa“ — „olla heas, pahas seisukorras“, „joka tilassa“ — „igas olukorras, igas seisukorras“, jne.) on meie keelepruugis nähtavasti alal hoidunud üksnes eriline tähendus: „teede seisukord“, „état des chemins“, „состояние дорогъ“ (Soomes „keli“; murretes tarvitatakse ka tila): „nilvakas santtila“ — „kotiger Weg vor und nach der Winterbahn“; „paha tila“; „ei sest tilastei ole kumbagi pidi“ — „bei diesem schlechten Wege kommt man weder auf Schlitten noch mit Rädern fort“, „Jumal on tähendanud tila“ — „Gott hat den Weg trocken werden lassen“ (Wiedem. 2). Tarvitusepaik ei ole nimetatud. — Wiedemannist leiame ka sellest sõnnitatud omadussõna tilatu, gen. tilatuma — „bahnlos“, „tilatu aeg“ — „bahnlose Jahreszeit, Zeit des

schlechten Weges [vor und nach der Winterbahn]' (Wiedem. 2), „бездорожье“. -- Tähendus (2) näib olevat kuue ülemalnimetatud kihelkonna nüüdse põlve keeles tundmata.

3. Lõpuks on sõnal tila Tallinna keskkooli-õpilaste argot's (s. o. keeles, mis ainult mõnele üksikule seltskonnak hile omane) veel eritähendus ütluses „tila tegema“ — „ilma luba küsimata õpetundide ajal ära minema, putked tegema (enne õpetuse lõppu)“: „poisid tegid tila“ (selle vastu aga: poppi tegema — „terveks päevaks koolist ära jääma“). Kas on nimetatud tähendus ()-st tekkinud (umbes: „ruumi tegema“ > „paiga, koha vabaks tegema, vabaks jätma“ jne. kaudu) või on ta kuidagi tähendusest (2) välja arenenud, on praegu, selle sõna kohta täielikumate teadete puudumisel, veel raske otsustada. Kõige tõenäolisem oleks siiski esimene oletus. — Viimaseks nimetatud (3-as) tähendus näib üksnes Eesti keeles esinevat. Wiedemanni sõnaraamat ei tunne teda mitte.¹⁾

A. Saaberk.

Kas „kurati“ või „kuradi“?

Imelik, et meie rahva seas nii laialt ja palju kõrvu puutuv sõna *kurat* kirjakeeles veel ei ole jõudnud enesele kindlaid muutevorme leida. Arusaamata, mispärast selle sõna omastava vorm *kurati* ja selle alusel tekitatud kääned *kuratile* (või *kuratille*?), *kuratil* j. n. e., mitmuses *kuratiid*, niisama ka osastava vorm *kuratit* ja temast järgnevad kääned *kuratilo*, *kuratitele* j. n. e. nii mitmeid poolchoidjaid ja kaitsjaid leiavad. Kogu rahvas ei kõnele teisiti kui *kuradi* -- *kuradit* -- *kuradille*, *kuradil*, *kuradiid*, *kuradite* j. n. e.; terve vaimulik kirjandus, vähemalt tema mõõduandvam osa, meie piibel, agenda, lauluraamat, niihästi tallinna- kui võrumurdelised, ei tunne teisi vorme kui *kuradi*, *kuradit* j. n. e., — ja sellegi pärast otse mitme keeletundja nõudmine: käänatuse alused olgu *kurat*, *kurati*, *kuratit*. Isegi niisugune crapooletu ja sügavale tungiv uurija kui Wiedemann, kes oma sõnaraamatus annab aset kõigile rahvakeeles esinevatele käänevormidele, ei pea võimalikuks sõna *kurat* all vormi *kuradi* reg's reerida, nii väär ning reeglivastane näib see temale nimetava vormi *kurat* kõrval.

Tõsi ta on, et selle sõna ainsuse nimetavast -- *kurat* -- välja minnes on raske oodata omastavat *kuradi*, sest et meile meele ei taha tul a teisi niisuguse tüvemuutusega sama käänatusliigi sõnu; olgu siis, et see sõna on liitsõna ja ainult tema teine osa --*rat*-- käänamiselune.

1) Oleks igati soovitatav ja tänuväär, kui asjast huvitatud „Eesti Kirjanduse“ lugejad, kes sõna tila oma kodumrdes juhtuvad tundma, ta ü e kirjalikka teateid (võimalikult rohketel näitustega) saadaksid nende ridade kirjutajale kas Eesti Kirj. Seltsi kaudu ehk jälle adressil: Гельсингфорсъ, Nikolainkatu, 29, A, 2.

Viimasel juhtumisel aga peaksid ta alusvormid olema *kuratt* — *kuradt* — *kuratti*, missugust käänamiseviisi meie aga ei leia ei ühestki Eesti murdest. Teiselt poolt ei taha aga ka rahva suus esinevad vormid *kuradille*, *kuradil*, *kuradiid* j. t. kokku sündida nimetavaga *kurat*, sest et meie keeleõpetused ei näita niisugust *t* ja *d* vaheldust lühikese vokaali järele (küll: *võit* — *võidu*, *hoit* — *hoidu*), pealegi veel kolmesilbises tüves. Jääb üle — rahvakeelt parandada ja käänata *kurat*, *kurati*, *kuratit*, *kuratillo*, *kuratid* jnc., nagu *vikat*, *vikati*, *vikatit* j. n. e. Nii on ka Wiedemann teinud, niisama ka herrad Aavik ning Grünthal, kelle vastu K. Leetberg digusega protesteerib omas kirjutuses „Eesti deklinaatsiooni jäutus“ (v. selle ajakirja 1916. a. nr. 8 ja 9) põhjust ette tuues, et rahvas ei kõnele teisiti kui *kurat* — *kuradi* — *kuradit* — *kuradille*, *kuradilt*, *kuradiid* j. n. e.

Minu oletades on *kurati* nõudjaid viinud eksittele see, et nad nimetava tüve seadsid kogu käänatuse aluseks, kuna meil Eesti nimisõnade käänamisel ikka tuleb välja minna omastava ja osastava tüvest. Omastav aga on *kuradi*, osastav — *kuradit* ja nende järele teised kääned *kuradille*, *kuradil*, *kuradilt*, *kuradiisse*, *kuradis* j. n. e. — mitmuses *kuradiid*, *kuradite*, *kuraditelo* j. n. e., otse nii kui *oherdi*, *oherdit* j. n. e. ehk *logardi*, *logardit* j. n. e. Järjekult, kui tahetaks parandada, tuleks ümber teha selle sõna nimetav ja sõnada ning kirjutada *kurad* — nii kui *oherd*, *painard*, *jahvard*. — Vormi *kurad* — *kuradi* leiamegi Wiedemanni sõnaraamatust. Niisugust parandust aga ei taha ega tohi meie ette võtta, sest see oleks niisama ehk veel enam selle sõna vägistamine kui teiselt poolt *kurati*, *kuratit*, *kuratid* j. n. e.

Nii peab nimetavas vana sõnakuju *kurat* alles jääma, kuigi omastav on *kuradi*. See asjaolu ei tohi meie keeletunnet haavata, sest nimetav on meil kääne, mis päändub õieti vähe reeglite alla; võrreldagu ainult *mero* — *merd* — *meri*, *lumo* — *lund* — *lumi*, *nimo* — *nimo* — *nimi*, *pero* — *perst* — *pero*, *sulo* — *sulge* — *sulg*, *looja* — *loojat* — *looja*, *sooja* — *sooja* — *soe*, *pisku* — *pisut* — *pisut* ja t. Ka ei käi kolmesilbiste painumata nimisõnade omastav, osastav ning nimetav mitte ikka nii rinnu, nagu *pajuja* — *pajujat* — *pajuja* ehk *jünese* — *jünest* — *jünese*, vaid siin on nimetavas kõrvalkaldumised võimalikud; võrreldagu ainult *jünest*, *jünese*, *jünese* ja *kuningat*, *kuninga*, *kuningas* ehk *alust*, *aluse*, *alus* ja *alasiit*, *alasi*, *alas* j. t. Sellepärast ei saa meie reeglilis teha ja öelda: on nimetav *kurat*, siis emastav peab olema *kurati*, osastav *kuratit*, vaid meie ütleme: on omastav *kuradi*, osastav *kuradit*, siis ei ole veel selge, et nimetav on *kurad* või *kuradi*, vaid ta võib veel isemoodi olla — ta on *kurat*. Peale selle ei käändu tüvi *kuradi* mitte üksinda nii, et nimetavas on *d* asemel *t*, vaid meil on veel olemas sõnu, mis rahva suus täiesti sama viisi käänatakse, kuigi mitte igas murrakus. Niisugused sõnad on nält. *logart*, *lakart*, mille nimetavat Kesk-Tallinnamaal otse nii hääldatakse, mille omastav aga kuulub *logardi*, *lakardi*. Ka sellelaadilisi liignimesid nagu *Jõffort*, *Eevart*, *Toherd* käänab rahvasuu sama viisi, omastavas öeldes *Jõfferdi*, *Eevardi*, *Toherdi* ja osastavas *Jõfferdit*, *Eevardit*, *Toherdit*. — Vahest on meil praegu eitteoitud sõnus

tegemist sama keeleseadusega, mis nõuab, et alusest *tütart*, *küünalt* tulevad vormid on *tütarde*, *küünalde* (-*t* üleminek -*d*:sse). Sõna *kurat* ei ole küll samalaadiline, aga temas esineb seesama *t* ning *a* vaheldus; mil põhjusel, jääb muidugi praegu veel seletamata. Aga meil on ikkagi põhjust küllalt rahvakeele vormidest kinni pidada ja ainuõigeks tunnistada alused *kurat*, *kuradi*, *kuradit*.

H. Põld.

Kirjandusline ülevaade.

Suomen kielen tutkimuksen työmaalta. Sarja esitelmia. Heikki Ojansuu. K. J. Gummerus osakeyhtiö, Jyväskylä. — Soome keele uurimise töömaalt. Sari esitusi. Heikki Ojansuu. K. J. Gummeruse osühisus. 205 lk. Hind 5: 75.

Suomen kielen tutkimuksen työmaalta on kogu populäärsid kirjutusi, loo järele 14. Osalt on need enne avaldatud, osalt ilmuvad need nüüd esimest korda. Siin on üksikasjalisi uurimusi Soome keele morfoloogia alalt, nagu esimene kirjutus: *Sydämmen kaksi ämää* ehkteine: *Miksi suoloista eikä suolista* ehk kolmas kirjutus: *ut-loppuisia passiivin 2:sen partisipin muotoja suomessa*. Üleüldise keeleteaduse seisukohalt pakuvad huvitust: *Tavuheitosta*, *Sopimattomien sanojen kiertelyä* ja *Salaja leikkikielestä*. Soome keele ajaloo tundmiseks on iseäranis huvitavad: *Millaista suomea puhuttiin keskiaikana*. Nagu tuttav, on Dr. H. Ojansuu püüdnud ka keskaegse Eesti keele kohta selgusele saada, aastaid tagasi Eesti Kirjanduse Seltsis peetud kõnes. Lähem, üksikasjalisem töö Eesti keskaegse keele kindlaksmääramiseks on siiski veel tegemata. Selle töö tegijale Eesti poolel võiks Dr. Ojansuu kirjutus palju väärilisi näpunäiteid anda. Keeleajalooliselt huvitava kogu sünonüüme sisaldab kirjutus: *Sota ja rauha*. Siin on ka Eesti sõnavasted esitatud. Oma laadi õige tähelepanдав Eesti keele seisukohalt on samuti: *Käynti alkusuomalaisen ajan karjassa*. See käsitab rikkaliku hulga muistsid ja nüüdsid loomade nimetusi. Vastavad Eesti loomanimetused on oltrasti edustatud ja pakuvad mitmeti huvitavaid kultuuriloolises mõttes. Ajalugu otsekohe puudutavad nimede seletused: *Vojonmaa (Vuojonmaa)*, *Vojolainen*, *Vuajola(inen)*, *Vuojala(inen)*, *Vuojela(inen)*. See kirjutus heidab valgust ka Eesti ajaloolise nime *Ojamaa* kohta. Eesti kohanimesid ja nende võrdlusi Soomemaal leiduvatega sisaldab esitus: *Muutamia lounais-Suomen paikannimistä*. Kõnekäändusid ja mõningate käändude sündimist harutatakse kirjutuses: *Muutamia puheentapoja*. Kuid kõige kandvam kirjutus kogu raamatus, ja eriti Eesti keelele

pühendatud on: Suomalais- virolaiset kiehelliset kosketukset. Viron kielen vaikutus suomeen. See kirjutus on osa pikemast uurimistööst, mida Dr. Ojansuu nähtavasti mõtleb jalkata ülddavasti Soome keele mõju Eesti keele peale käsitletes, teises osas, mis veel ilmutata.

Käesolev osa on pühendatud nii Soome murdeis kui ühiskeeles leiduvate Eesfi laensõnade käsitlemisele.

Dr. Ojansuu uurimus on oma laadi esimene. Sest vaevalt leidub Soome keeleteaduses, nimetamisekski, töid, mis oleksid harutusele võtnud Lääne-Soome keelte isekeskisid kokkupuutumisi. Sarnasena katsena töötab kõnealune teos õige viljakaid tagajärgi anda, kõige pealt küll Eesti ja Soome keele lähemat suhet valgustades, kuid ka muidu, tähelepanemist juhtides lähemate sugukeelte vahel valitsenud ja valitsevate suhete selgitamise peale. On loota, et see ala Soome keeleteaduses nüüd ikka enam harijaid leiab, ja niimoodi aidatakse senni tegemata seisnud töö tasuda.

Käesolevas kirjutuses on enam kui sada lehekülge Eesti laenude seletamiseks pühendatud. Kirjutuse kohal lubatagu pisut pikemini peatada, isäranis et see nüüd otsekohe Eesti keele ajalukku puutub.

Laensõnade seletuse ette on Dr. Ojansuu lisanud väärtusliku ajaloolise ülevaate eestlaste ja soomlaste kokkupuutumistest ajaloolisel ajal.

Uuri ja toonitab, et pisut leidub teaduslikka töid, mis oleksid tegemist teinud sugukeelte sisemiste laenude käsitlemisega ehk seletanud Lääne-Soome ja eraldi Soome ja Eesti keele isekeskisid suhteid. Ja ometi oleks see peatükk keeleajalugu kõige huvitavam olnud! Tõsi, ütleb autor, aineid sarnaseks tööks ei leidu veel palju käepärast. ja eritöö Soome ja Eesti foneetika alal ei ole veel lõpule saadetud, kuid ometi on kõige vajalised eeltööd juba valmistena tarvitataval.

Nüüd esitab Dr. Ojansuu lühikese historika Soome ja Eesti keele suhete käsitlemist, niipalju kui seda ainet ülepea on käsitletud. Juba Gösekeni grammatikas *Manuductio ad Linguam Oesthonicam* (1661) leidub juhatusi Soome keele juure. Seal tähendatakse, et Harju ja Tallinna murre laenusid on võtnud Soome keelest, mille tõenduseks ette tuakse: Finn. mahlja iohma, Finn. valdias, Finn. taval. Viitamist Soome keele ja Eesti keele ühesugususe kohta esindub samuti Helle-Gutsleffi *Anweisung zur Ehstnischen Sprache's* (1732). Niisama esitab Wiedemann omas *Grammatik's* Soome mõju võimalust ja tsiteerib ühtlusenäiteid foneetika ja sõnavara alalt.

Soome pool on J. Krohn esimene olnud, kes on jälginud Eesti laenude tähtsust Kalevalas. Ta seletab suure osa võõraid sõnu Kalevalas laenudeks Eesti keelest (Suomi II, 10. lk., a. 1872). Uurimine on siiski ainult 10 % Krohni oletatud laenudest õigeks näidanud. Ka häälesuhteid Soome ja Eesti keele vahel on Krohn teravameelselt osanud seletada.

Vastu üldlist arvamist, näitab nüüd Dr. Ojansuu, ajalooliste allikate põhjal, et läbikäimine Eesti- ja Soomemaa vahel alati elav ja vilgas on olnud, arvatavasti juba ühisaegadest peale. Autor esitab tõenduseks mitmed ajaloo teated.

Nii andis paarkümmend aastat Pähkinäsaare rahu järel, a. 1336, Viiburi vogt Peeter Jonesson Tallinna kodanikkudele õiguse vabaks kauplemiseks kolmes kohas: Viiburis, Vehkalahel ja Virulahel (in Wiiborch, in Wackelax et in Wiirlax). (Hansen, F. M. M. I, nr. 443, lk. 169.) Dr. Ojansuu arvab, et tallinlastel ju ammu vaba kauba õigus oli Turus ja muis Soome sadamis. A. 1343 tegi Magnus Eeriki poeg lepingu Eestimaa maavalitsejaga Eesti ning Tallinna ja Soome ning Viiburi vahelises lühenduses. (Ed. Grönblad, Nya källor till Finlands medeltids historia, lk. 4—7.) Sama kuningas kinkis ka Eesti reisi mälestuseks Paadiste kloostrile patronaadiõiguse Porvoo kihelkonnas. See õigus kestis a. 1351—1428.

Jaanipäeval 1347. a. kirjutatud kirjas palus Esgerus, Kalandi vogt, Daniel Niklisooni kaudu Tallinna raati abiks olla kirjatoojale, Herrikule, et laev, mille Andreas Sandnaesistä ja Michael Narvasta oli sügisel Tallinna viinud ja mis kuulus Henrikule, oli hukka läinud ehk amüüdnud.

A. 1350 kuulutas Viiburi vogt Gerhard Skytte, et Tallinna elanikud võivad sõja ajal vabasti kaubelda, olgu kus kolas tahes, kui nad ainult Novgorodi ei põika.

Kujutav isekeskisile suhteile on kaitsekiri, mis kuningas Albrecht I a. 1368 andis Saaremaa piiskopile, temale, kirikule, kanoonikutele, vasallidele ja alamatele. Sest selles kästakse, et Turu ja Viiburi päälikud ei võtaks vasta jooksikuid ja pagulasi, ja samuti piiskopi nõusolek omast kohast sama teha.

Kui lähesed suhted olid, ütleb Dr. Ojansuu, näitab ka see, et eestlased, a. 1343 Daani valitsuse vasta mässu tõstes, oma asjameeste kaudu Turu vogti Dan Niilo pojalt abi palusid, ja soomlased tõesti appi tõttasid, ehk küll hilja.

1400 palgus tegid Rootsi, resp. Skandinaavia valitsejad mitu korda lepinguid Liivimaaga ühisettevõtteis Venemaa vasta.

Viiburi kaubandus juhiti ju enne linna asutamist (a. 1403) Tallinna. Pärast läks see veel elavamaks. Uue aja alguses, nagu uurimine näidanud, olid Viiburi kõige tähtsamad kaupluskohad Tallinn ja Lüübek. Prof. K. Grotenfelt on omas teoses: Suomen kaupasta ja kaupungeista Vaasa kuninkain aikana (il. a. 1887, lk. 109) tõeks teinud, et Soome Vaasa kuningate aegune aktiivne kauplus peaaegu ainult Tallinnaga aset leidis. Tallinna ja Narva purjetavad laevad olid suurelt osalt kodanikkude omad. A. 1550 oli Viiburi kodanikkudel vähemalt 20 Eesti purjetavat laeva, mis enamasti 2 ehk 3 reisi üle lahe tegid. Omanikud olid soomlased, ühe nimi oli koguni Hanna Viröläin.

Ka Viiburi ümbrus pidas elavat kauplust Eestimaaga. Viiburi saadikute kaebuse peale keeldi a. 1545 Virulahe ja Vehkalahe asukaid enam kui korra aastas Eesti poolel käimast, ja ka siis võisid nad ainult vilja osta (Grot., lk. 96—99).

Porvoo linn, mida esimest korda nimetatakse 1380 paigus, on sündinud maal, mis a. 1351—1428 Paadiste kloostri päralt oli. Linna edenemist tõkendas suuresti saarestiku kauplus. A. 1545 kaebasid kodanikud kuningale, et maakaupmehed käivad külast külasse, kauba-asju võid, puki- ja muid nahku ostes ja neid Tallinna viies, kust nad soola töid ja seda talupoegile müüsid Uuel-maal ja Hämes, nii et Porvoo linn koguni hävib (Grot., lk. 81).

Helsingist läks a. 1560 laevu: 2 Tallinna, 11 Narva, 10 Lüübeki, 1 Danzigi (kokku 34, laevade arv 21) ja Helsingi tuli 8 laeva (peale vähemate venede) Tallinnast, 7 laeva Narvast, 6 Lüübekist, 2 Danzigist (Grot., lk. 89).

A. 1549 oli Turus 7 laeva, mis käisid Danzigi ja Lüübeki vahet, 4 vähemat käis ainult Eesti poolel. Peale selle käis Eesti poolel paar alust, mille omanikud, soomlased, kogu tolli all olid. A. 1553 oli Turu kodanikkudel 9 Saksas, 4 Eestis käivat laeva, a. 1556 9 Saksas, 10 Eestis käivat, 1558 13 Saksas ja 5 Eestis käivat laeva j. n. e. (Grot., lk. 25—28).

Rauma kauplus käis erlti Stralsundi vahet, kuid selle kõrval ka Tallinna vahet. A. 1556 tuli 3 laeva Stralsundist, 1 Tallinnast; a. 1557 — 2 Stralsundist, 3 Tallinnast, 1 Danzigist (Grot., lk. 60).

1400 algpoolel jutustatakse, kuidas mõned Tallinna mehed kaupadega põhja poole purjetasid, uusi sadamid Põhja lahe rannikul otsides, võimalik, et Raumalegi.

Dr. Ojansuu arvamist mööda on Varsinais-Soome ranna rahvas õige varakult Eesti poolel kauplemas käinud. Nagu teada, on ka nüüd veel läbikäimine mõlema maa rannarahva vahel õige elav.

Läbikäimist Eesti- ja Soomemaa vahel tõendab Ojansuu järele ka see suur hulk nimesid Soomes, milles Viro kuhu esindub. Viro leidub sugunimedes ja paiganimedes Karjala kaelal ehk Savo poolel, Hämes on neid harvemini, nii Lõuna-Soomes ja Kokemäe ümbruses. Dr. Ojansuu arvab, et sarnased nimed Eesti poole juhatavad, nagu samuti nimed, kus Est esindub.

Dr. Ojansuu oletab, et Soome esiaja asumissuhetest tuleb seletus otsida samastele nimedele kui Pernö, alias Perniö, Hallikko, Vaskio, Nauvo, mille vasted Eesti pool leiduvad, kuhu ka eelmised osutaksidki. Eesti vasted kuuluvad: Pärnu, Halliste, Halliku, Vaskoja, Navaste.

Materjaal, nagu näha, Eesti ja Soome vaheliste suhete uurimiseks ei ole sugugi vähene. Huvitav on ta kahtlemata.

Häälesuhteid ja sõnavara sedamaid lähele pannes, leiab Dr. Ojansuu mitu ühist joont Eesti ja mõne Soome keelemurde vahel. Soome lõunapoolsed murded on Dr. Ojansuu arvates palju ligemal Eesti keelele

kui Karja-Aunuse keelele, Soome keele idapoolsele harule, Vepsa keelest kõnelemata. Ka foneetika poolest on need Soome lõunamurded lähemad Eesti keelele kui näituseks Vepsa keelele, nagu ka teiselt poolt idapoolsed Eesti murded jälle, oma korda, Soome keelele lähenevad.

Suhete uurija arvamist mööda on meri ka vanal ajal palju enam ühendanud kui lahutanud. Metsade piiratud savolane on pidanud vanasti palju enam lahutatud olema läänesoomlasest kui eestlane ja varsinaissoomlane, kes rannikul asusid.

Hääleühtlused, mille poolest Eesti ja Soome lõunamurded teineteist meele tuletavad, on järgmised: vokaali kadumine sõna lõpus ja sõna sees, pika vokaali lühenemine, i-lõpulist diftongide järelkomponendi kadumine. Ka $h > o$ peab Dr. Ojansuu Soome murdeis Eesti mõjuks, nagu lõpu $n : e$ kadugi.

Idapooliste Eesti murrete ühtlused esitab Dr. Ojansuu Wiedemanni teadete järele, mis kahjuks küllalt täielikud ei ole.

Soome algupära oletab Dr. Ojansuu Eesti eksessiivis: tagant, kodunt. See esindub Soome saarestikus, Ingeri pool ja Põhja-Eestis.

Sellevasta on Tütar- ja Suursaare (nagu Vehkalahe ja Sakkijärve) murdes esinduv mitmus Eesti keele moodi sünnitatud, näit.: miestellä. Kä ja kää järeleliitmine esindub samuti Eesti keeles, Vadsa keeles ja Soome lahe saartel, ja see tõendab laenu Eesti poolelt.

Oma uurimise aluseks on Dr. Ojansuu geograafilise põhjusemõtte seadnud. Kui Soome ja Eesti keele ühised jooned kõige arvukamad ja tähelepannevamad on neis murretes, mis geograafiliselt teine teise lähedal leiduvad, siis tuleb ühtlus geograafilise põhjendusega seletada, ja see teab laenu.

Laensõnu jälgides on Dr. Ojansuu leidnud, et Soome keeles ligi 300 sõna esindub, mis, tema arvates, on Eesti keelest laenatud. Veel suuremaks peab ta seda laensõnade hulka, mis Soome keelest Eesti keele on läinud.

Laensõnade võtmist teisest keelest teise tõendavad:

1) Foneetilised piirded sõnakujus, nagu näituseks $n : e$ kadu Tütar- saare sõnas $a s e$. Ida-Soome $r o h t o$ võidakse seletada Eesti keele kaudu, kuna Eesti keeles $o o h e e s o : k s$ on lühendunud, nagu pikk $o o$ sõnas $m o o n a$ end Eesti laenuks tõendab, sest et Soome $o o$ muidu $u o : k s$ on muutunud;

2) kui Soome sõnal on üleüldine tähendus ja see loomulikku selektust ei leia Soome keelest, nagu näit. $e t u s a$, $i l u s a$, Eesti tähenduses;

3) kui Eesti sõna on laenatud seesugusest keelest, millega Soome keelel ei ole kokkupuutumist olnud, nagu see esindub sõnades $k u n s t i$, $j ä s e l t s i$ — laenudes Ala-Saksa keelest, ehk sõnades $l u o k k a$ ja $p a n k i$, laenudes Läti keelest.

Ses ühenduses olgu tähendatud, et Dr. Ojansuu seesugusid vanu Slaavi laensõnu Soome keeles, nagu raamattu, suntia (Eesti sundima), kasukka, turku, vapaa, ravita jne. peab Eesti laenudeks, sest et need Eesti ja Liivi keeles esinduvad, kuhu nad naabruses olnud slaavlastelt varakult laenatud, kuna need Karjala ja Vepsa keeles tundmatumad on. Ta arvab, et need on Soome keele tunginud laenudena Eesti keelest Lõuna-Soome murde kaudu. Dr. Ojansuu lausub oma arvamise koguni nii, et, võib olla, tuleb edespidi jätta kõnelemine Algsoome-Slaavi laensõnadest.

4) Laenu tõendab see, kui Soome keele sõna esindub üksikult, ja Eesti keele sõna kuulub sõna-perekonda, nagu lugu on sõnaga laimin (lyödä), mis on ühendatud Eesti sõnaga laimama.

5) Laenu tõendab samuti sõna laialelagumise piir. Kui sõna on üleüldiselt tuttav Eesti keele alal ja Soome keeles tuttav ainult rja-murretes, mis Eesti keelega kokku puutuvad, siis on laen Eesti poolelt tõendatud. Sarnased Soome murded on Viiburi, Mikkeli ja Kuopio murded, ja teiselt poolt Lõuna-Soome murded, mille sugulus Eesti keelega õige silmapalstev on. Dr. Ojansuu oletab, et Varsinais-Soome ka veel pärast 700 aastat Kr. s. j. eestlasi on asunud, siis kui suur rändus Eesti poolt oli lõppenud ja ta oletab seda laensõnade põhjal. Ida pool saanud läbikäimine elavaks alles Pähkinäsaare rahu järel.

6) Ajalooline tõenähtlikkus. Nii on Dr. Ojansuu arvates Soome sõnad Saks ja Läti laenud Eesti keelest.

7) Lõpuks kirjalised laenud Soome keeles, mille vasteid ei ole märgitud rahva keelest.

Mis Eesti laensõnade laialelagumisesse puutub, siis on laensõnad Dr. Ojansuu arvamist mööda kahte teed tulnud. Teine, varem kiht laensõnu on tulnud Lõuna-Soome murde kaudu, võib olla, osalt ka läänepoolse Uue-maa kaudu, kus Rikala vana kaubapaik oli, nagu Turugi, mis sõna ise oletatavasti laen Eesti keelest on. Nendesse kohtadesse, ütleb Dr. Ojansuu, olnud Soome ja Eesti vahene läbikäimine keskendatud.

Lõuna-Soome murde kaudu on Dr. Ojansuu arvamist mööda Soome keele siirdunud, Eesti keele vahendusel, kõige vanemad Soome-Slaavi laensõnad. Nende hulka kuuluvad: hurtta, kasukka, luoko, pakana, raamattu, risti (?), ravita, saapas (?), suntia, Turku, vaino, vapaa, varpunen.

Sellelasta on sama teed hiljemini tulnud laenud võrdlemisi haruldased: Sarnaste liiki kuuluvad: moona, vooro, arvatavasti ka kaaso, elukka, saksa, tallukas, ujovaatteet (piduriided), kekkeä, tomppeeli (?), priiskoittaa, seka. Teiselt poolt Soome rootslastele allaheitmine ja Lõuna Soome ja osalt saarestikugi rootsistumine ja teiselt poolt Eestimaa allaheitmine sakslaste poolt on tunduvalt takistanud hilisemat soomlaste ja eestlaste läbikäimist.

Selle asemele näikse tekkinud olevat läbikäimine Ida-Soome rannikuga; iseäranis 1300 järel muutus see elavaks. Seda läbikäimist hõlbutasid saared: Tütarsaar, Lavassaar, Suursaar ja Haapasaar, nagu miski sild üle kabeda meriselja. Seda Soome silda mööda käis vilgas liikumine juba keskaja lõpu poole. Soome saarestiku rahvas oskab nüüdki Eesti keelt omaks tarbeks, ja eestlaste asumine nende keskele ei ole sugugi haruldane olnud. Nii on ka keelevahetus aset leidnud. See asjaolu seletab, miks eestlaste üleüldiseks nimeks Soomes on saanud: *virolainen*, vana hõimunimi, ja maanimeks *Vironmaa*, mis juba 1500 ja 1600 esindub Soome kirjanduses.

Saarestiku murrete vahendusel on Soome keele, Dr. Ojansuu uurimist mööda, hulk sõnu siirdunud, mis Ala Saksa algupära ehk Eesti Rootsi algupära on. Muude hulgas on ka viis-kuus Läti keelest pärit olevat sõna, samuti Eesti keele kaudu laenatud. Uuriija arvates on muude seas ka mõni Vene keele sõna, nagu näit.: *kuontalo*, laialelagumise järele otsustades.

Idateed tulnud Eesti laensõnad on õige laiale lagunud ja ulatavad Kuopioni, isegi kaugemale.

Eesti laenude laialelagumist on hõlbutanud, Dr. Ojansuu arvates, ka Eesti asunduste sündimine Uuelmaal ja Viiburi rannamail. Neid on olnud kogu hulk, ehk seda asja küll veel üksikasjaliselt ei ole uuritud. Eesti asunduste ajalooline uurimine oleks muidu tänuvääriline ülesanne.

Ka kolmas tee on olnud: tee Ingerimaa kaudu. Laensõnu on laiale lagunud Soome keele rahvalauludega. Kuid need laenud on Dr. Ojansuu esialgu kõrvale jätnud, sest et neid laenusid, Karjala keele kaudu tulnud, Karjala laensõnadeks tuleb pidada. Muidu oleks Ingerimaa kaudu tulnud laenude uurimine küll tähtis ülesanne, kergesti toimetatav, kui Ingeri rahvalaulud kord välja on antud.

Üksikasjaliselt harutatakse sedamaid kõnealusel teoses Soome ja Eesti keele häälevasted läbi, sest vast fonetika põhjal võidakse laenu algupära kõige siduvamalt tõendada. Jätame selle osa kõrvale, hääle-suhteid lähemalt seletamata, ja juhime neid, kes asjast huvitatud, uurimuse enese juure, lk. 118 j. j.

Soome keele Eesti keelest laenatud sõnad ise kuuluvad järgmistesse liikidesse. Need tähendavad: *loodusasju*, nagu: *matalikko*, *saarekisto*, *hämärikkö*, *hauteellinen*, *saaripuu*, *vitelikk*.

Elajate nimesid osutavad: *rästäs*, *varpunen*, *liplikko*, *sippulvane(n)*, *tinttu*, *hurтта*, *hopenen*, *täkky*, *orikkas*, *märä*, *partti*.

Merel liikumise ja kalapüü alale kuuluvad; *kuutti*, *masti*, *sivitsa* (vaipelaidal), *pirkkeli*, *merssi*, *katiska* (?), *vesikkaari*; võib olla ka: *haapio*, *jaala* j. m.

Muid elatusvahendid tähendavad: piennar, moona, pek-
sää, mültör, tanko, pyyli, tuhli, piistämpuu, lina,
luoko, ätälö, mesiläinen, siesträ, turku, vuorimies.
Samuti lehma nimed kiuto, tomu (kirju?) ja ühisnimi elukka
ja kohia.

Tööriistad: lapeta, viikastin, luiska, pekkal,
tappara, vokki, raasi, ropsinmiekkä (raasi, rossia),
kuontalo, lietsu, niimestin, vikkipuuri, luokka,
saani, lamuskat, piiska (?).

Ehitustööd: kantsi, horja, ahjo, (Tütars.) ase, haakki,
hopaus, peittel, räätty (kivijalka?), verävä, lupia,
lühter.

Asju, roogi ja jookke: karppi, kulppi, kylmetty, lek-
keri, molti, panki, potikko, taltrikki, torsi, samuti:
laatikko, merssi, paistankakku, saija, serpa, toitto,
metu, taari.

Riided: kypäri, kasukka, ympärikkö, polle, kapu-
kat, tallukka, saapas, vetokas, sormikas (?), lappi,
ponko, repale, patia.

Pere-elu: nuorikko, pekumies, kasvaticko, taati.

Tervitused ja sõimud: jatku, joutu, aitti jumala,
raipe, tolvana, tompeli, juutas, samuti sepra.

Ühiskondlikud suhted: oikuu, suntia ehk suntio, sun-
tia (verb), vanki, vapaa, seltsi, päälikkö, rüütteli,
prouva, santtia, kupias, tulkki, sepät (puuseppä,
kellaseppä); vaino, sissi.

Kommete, pühade ja pidude nimetuste hulka kuuluvad: kaaso
(kaase), tano, tanu, matokset, käpsätä, jaanituli,
ronksi(i)nkiikku, tantsia, tantsu, kekkeä, rohto,
nuuska, kortsi, ryyppy.

Tähelepanдав, ütleb Dr. Ojansuu, on see, et sarnased kristlikud
terminid kui raamattu ja pakana eestlaste vahendusel slaavlaste
käest näivad saadud. Esimesed teated ristiusust oleksid soomlaste juure
seda mööda siis eestlaste kaudu ulatanud.

Laensõnad, ütleb autor, osutavad, et eestlased ja soomlased rahu-
s on elanud. Tuleb ülepea arvata, et kumbki hõim ajaloolistelgi
aegadel vaevalt vaenuliselt kokku on puutunud, või olgu siis võõra valla
alustena.

Kuid peale rahvakeeliste laenude on Soome keeles veel teist
liiki laenusid. Need on kirjanduslikku teed Soome keele istutatud. Esi-
mesed sarnased esinduvad a. 1700, millal Daniel Jusleniuse Suomalainen
Sana-Lugun Coetus ilmus. Seal leiduvad: kengaseppä, rätti-
seppä, puuseppä. Palju enam Eesti laenusid on Renvalli sõnas-
tikus. Seal esinduvad: äntvikas = närp, maitsan, moisikki,
nalja, naljakas, saarekisto = saarestik.

Läinud aastasajal on püüdnud Eesti laensõnu soovitada ja tarvitada ei mitte vähemad kui E. Lönnrot, Aug. Ahlquist, Julius Krohn ja Arvid Genetz.

Lönnrot käis Eestis a. 1844 ja muu seas nimelt Eesti Õpetatud Seltsi sõnakogusid kopeerimas. Lönnrot lausub mõtte: Eesti ja Soome keel peaksid hakkama sugulusõigusi tarvitama, teine teiselt sõnu laenates ja muid keele ehitustarbeid võttes, võõrakeelsust selle asemel ikka enam kõrvale jättes. Niimoodi ei hakkaks kummagi keele omapärasus kannatama, ja kui kauniste resultaatideni see meetod võikski viia!

Selle aate, arvab Dr. Ojansuu, on Lönnrot saanud Eesti sõpradelt Ahrensilt ja Fählmannilt. Ka Rosenplänter'i ajakirja 3. vihus, a. 1814, leidus toimetaja poolt kirjutus: Über die Bildung und Bereicherung der ehstnischen Sprache, kus nimelt laenamise peale Soome keelest tähelepanemist juhitakse. Rosenplänter soovitab vorsti asemel makkarat. Ta lisab: Soome keele abil saadakse selgeks Eesti keele juursilbid, saadakse selgusele deklinatsioonidest, seletatakse sõnade tähendused ja „zur Bildung der neuen Wörter wird sie fleissig die Hand bieten“.

Sama on õigeks pidanud ja soovitanud muudki Eesti keele grammatikud, nagu Hupel (Gr. II. peat., lk. 2, a. 1818): „Die ehstnische Sprache ist eine Schwester der finnischen, denn sie hat mit derselben viele Wörter und Regeln gemein, kann auch wohl aus dieser Quelle eine Bereicherung erhalten.“

Ahlquist käis Eestis hiljemini kui Lönnrot. Omas Eesti kirjanduse ülevaates, Suomi 1855, lk. 28—9, lausub ta laenamise kohta: Suomen kieleen voisivat sanakirja tekijät tästä opetuksesta (küsimus on Willmanni mesilastepidamise-õpetusest, ta raamatu „Jutud ja Moistatused“ lõpus, a. 1782) muuttaa ne mehiläishoitoa koskevat sanat, joita se puuttuu, sillä Viron kielessä näyttää näitä sanoja alkuperäisesti olevan enemmän kuin Suomessa. Ahlquist on järgmised sõnad laenanud: maa-rahvas, maa(n)kieli, perisorjus, sekaan, seata, linna, nuorikko, kirjatyö, tähtiraamattu, hämärikkö, valostaa, istu maahan, ottakaamme erota, kiintelä mieli, vapperasti, Jumalan kanssa, joka meidän joukosta lankkee; naljakkata juttua, muistettava, suurella tasaisuudella, ajaa omaa ääntänsä, häntänsä riemuitsee, eksytä meitä, kuten käyvät kypäläsi, kuin on tupakalla loppu. Leidub veel teisigi: perenmies, perennainen, äijä, kateat, sitikkamustad, kulta järkyltänsä, luojaan me-nekki, kiskoja = metsaline, mietteli, murti, hänellensä = enesele, heditsevät.

Oksase luuletuses leidub: Hämärikään, taso, armastaa.

Julius Krohn, Viron kielioppi kirjutaja, on arvanud Eesti henusid Soome keeles võimalikuks ja on ise neid tarvitanud. Tema laenatud on: happo, armastella, maksaa, lauses: maksait

elää, syöstää Eesti sööstma, süstma, tarkka mieli, vaiki, vainolainen, vankkuri, vaino.

Arvid Genetzki on tarvitanud hulga Eesti laensõnu omis teosis, keelemehena ja eriti luuletajana. Nii: eesti, häpy, laulikko, ohkaa, onnisa, esin.

Arvid Genetz on ka see, kes on ettepaneku teinud, kuidas Soome ja Eesti keelt lähendada.

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran 50. aastapäeva koosolekul, a. 1891, pani Genetz omas esituses: „Kielellisiä aineksia Suomen sillan rakannukseen“ ette mitmed kauan mõeldud muutused kummaski keeles, mis, kui need heaks kiidetaks ja toime pandaks, suures määras kaubendaksid selle lõhe, mis nüüd põhjapoolsed ja lõunapoolsed kalevalased teine teisest eraldab.

Genetz, kes, samuti kui ta õpetaja Ahlquist, unistas Soome ja Eesti kirjakeele ühendamisest, pani ette esite mõned muutused kirjutusviisis (ortograafias). Foneetika ja käänmis- ning tuletusõpetuses oli ta palju ettevaatlikum. Ta esitas: ma ei usalda ette panna just mingi muutusi. Siiski peab ta mõlema keele foneetilise kuju lähendamistki võimalikuks. Ta ütleb: muidu on üksikuis murdeis kummalgi pool nii palju isekeskist ühtlust, et tulevikus, kui mõlemad rahvad on lähemasse vaimsesse ühendusesse saanud, oleks hõlpus mõlemate kirjakeelte foneetika, etümoloogia ja tuletusõpetus enam ühesuguseks muuta.

Huvitavad on isäranis need mõtted, mis Genetz esitab Soome ja Eesti keele sõnavara ühesuguseks tegemise kohta. Veel nüüdki kohased, ütleb Dr. Ojansuu, on tema mõtted laensõnust, mida võiks ilma kahjuta mõne saja kummastki keelest heita. Ses puhastustöös tuleks nõutada järgmisi põhjuseid:

1) Kui Soome ja Eesti keeles on sama laensõna samas kujus ja sama tähendusega ja kummaski keeles ei ole sama sünonüümi, siis jääks see tulevikuski tarvitusele, näit.: kirves, rikas, vapaa...

2) Kui teises sugukeeles on sama mõistet tähendav algupärane, teises laenatud sõna, siis katsutagu selle laenatud sõna asemele hakata teise keele algupärast sõna tarvitama, mida sagedasti ka see asjaolu hõlmutaks, et algupärane sõna laenatud sõna asemel on alal hoidunud. Genetz nimetab siis õige suure hulga näitusi. Soome keele tuleks võtta: veskivi, õig. vesikivi — mylly asemele, vaimu — sielu asemele, patto — synti asemele, kahja — uhri asemele, kotti — säkki asemele, kenkäseppä — suutari, haven, parta, määntä, leikkiä ja pelata asemele. Eesti keele tuleks võtta: juuri — just, lipas — kasti, oja — kraavi, ajaja — kutsari, tappelu — lahingu, liinakangas — lõuendi, näyte — proovi asemele. Ses ühenduses olgu tähendatud, et viimane sõna näide tõesti tarvitusele on tulnud kõige vastsemas Eesti keeles, keele ühenduse kaudu, nagu taplus juba varemadel aegadel.

3) Kui taas mõlemas keeles on laensõnad, kuid erilised, siis võiks moodustada uue ühise sõna, või vahest laenata seesuguse Karjala ehk Aunuse keelest. Sedagi juhtumust valgustab kümmekond näitust.

„Kui jälle uusi sõnu (terminid) tarvis läheb, siis peaks aina silmas pidama, mis teises sugukeeles on tehtud ja mis teise sobivad.

Esituse puhul, jätkab Ojansuu, sündis elav vaidlus, kus üllõpilane Lõnnbohm seda tähtsaks pidas, et kumbki keel teaduslikuist sõnust võtaks, mis teisel head on; ses asjas oleks ühesugususe saavutamiseks veel palju teha.“

Sügisel, a. 1909, ühel Soome ja Eesti üliõpilaste keskel Helsingis toimepandud seltsimehelikul õhtuviidul tegi prof. J. Mikkola, Genetzi peale tähendades, ettepaneku, et Soome keel peaks foneetiliselt lähenema neile murretele, mis Eesti keelele kõige lähemad on, nimelt Soome lõunapoolistele murretele. Mõtted mõlema keele lähendamisest ei ole siis sugugi veel kadunud.

Nii Dr. Ojansuu mitmeti õige huvitav esitus, mis käsitleb Eesti laensõnade üleüldist ajaloolist tagapõhja ja foneetilisi ning keeleajaloolisi olusid. Sellele järgneb üksikasjaline sõnade seletus laensõnade alfabeetlikus korras, mille juure kõiki Eesti keeleteadlasi juhime. Nagu viimasest selgub, esindub Eesti laensõnade valdav enamus Soome saarestiku keeles mis ka loomulik; vähem leidub Eesti laensõnu Soome ranniku murretes. Üsna vähe on Eesti laensõnu Soome ühiskeeles, kuhu mõned kirjanduslikku teed näivad tunginud. Ses mõttes ei puuduta Dr. Ojansuu laensõnade uurimus niipalju Soome kirjakeelt kui just Soome saarestiku rahva murdeid.

Uurimuse peateenus esindub kahtlemata selles, et Dr. Ojansuu oma tööga on alustanud laensõnade uurimise läheste sugukeelte alal ja ühe tähtsa osa seda ala, nimelt Eesti-Soome vahekordi, on valgustanud.

Kõrvale jättes küsimuse, kuidas Slaavi laensõnade asi edespidi Soome keeleteaduslikus kirjanduses otsustatakse, ei saa ühtlasi tunnistamata jätta, et Dr. Ojansuu Soome keeleteaduses jälle uut tegurit on hakanud tähtsasti toonitama. See on geograafiline põhjusemõte. Selle põhjusemõtte tänisest suurem rõhutamine tootab mitmeti viljakaid väljavaateid avada Soome keeleteadusele.

Jääme huvitusega ootama Dr. Ojansuu uurimiste jätkamist Soome ja Eesti suhete valgustamises, ja enne kõike seda osa, kus Soome laensõnu Eesti keeles käsitletakse.

Soovida jääks meie pool, et kõik, kes Eesti keele asjus huvitust tunnevad ja tahavad kaasa kõnelda, ennast Dr. Ojansuu huvitava ja palju äratust pakkuva teosega tutvustaksid. Siis, võib olla, saaks ka rohkem asjalisi väiteid kuulda Eesti kirjakeele arenemise küsimustes, mis meil nüüd põlevaks küsimuseks on muutunud.

V. Riidla

Eestlased uuemate Venemaa geograafia-õperaamatute valgusel II.

Suur Euroopa sõda on Vene haritlaste ringkondades huvitust riigis elavate „muulaste“ ja nende kultuuri vastu tõstnud. Nagu kuukirja lugejatel teada, on viimasel ajal Vene keeles mõnigi tõsiselt võetav teos eestlaste ja nende kultuuri tutvustamiseks ilmunud. Neist on osalt juba selle kuukirja veergudel üksikasjalisemalt juttu tehtud. — Alamal järgnevad read tahavad kuukirja lugejaid tutvustada selle pildiga, mida uuemate Venemaa geograafia-õperaamatute kokkuseadjad meist, eestlastest, õppivale nooresoole pakuvad. Oigu veel tähendatud, et käesolevad read täienduseks ja lisanduseks tahavad olla „Eesti Kirjanduses“ 1913. a. lhk. 371—376 ilmunud sama pealkirjaga artiklile.

Seekord on nende ridade kirjutajal võimalik olnud kolme uut ja üht vana, kuid uuendatud trükis ilmunud, geograafia-õperaamatut läbi vaadata. Need raamatud ilmusid sõja eelpäevil ja mõned neist on Vene marurahvusele tähe all kokku seatud. Koolidesse jäävad nad igatahes vähe kauemaks ajaks peatama, sest et sõjaaegsed olud mitte päri ei ole uute maateaduse-õperaamatute kokkuseadmisele. Teisest küljest aga on iseäranis praegusel ajal, kus ajalugu tule ja verega tehakse, väga tähtis see, missuguse vaate kool oma õpilastesse istutab ühe ehk teise riigis elava „muu rahvuse“ kohta.

Võtame kõige pealt B. Ditmari „Venemaa geograafia kursuse“ (Курсъ географіи Россіи), ilmunud Moskvas 1914. a. esimeses trükis, 199 lhk., hind 60 kop.

Selle õperaamatu iseäraldus on, et ta pearõhku füüsikageograafiliste ja majandusliste olude kirjeldamise peale paneb, kuna kultuur-etnograafilised olud kirjelduses kõrvalisema koha omandavad. Meist, eestlastest, teeb Ditmari vähe juttu. Nimetab ainult, et suurem osa Baltimaa elanikkudest põhja pool eestlased, lõuna pool lätlased on. Linnades elavat sakslased, juudid ja venelased. Peale nende rahvuste elavat Kuramaal vähemal arvul ka veel liivlasi, kes väljasurev rahvas olla. Lääne mere maade endiste allaheitjate järeltulijad sakslased — seda maad nimetavat sakslased Ida mere provintsideks (Острзейскій край) — esinevat siin kõrgema ja valliitseva klassina. Kaugelt suurem osa maad olevat sakslaste käes. Maa päriselanikkudel, eestlastel ja lätlastel, olevat ainult harukordadel maad päriks ostetud. Suurem osa neist olla ilma maata — olevat mõisa moonamehed ehk mõisamaade rentnikud. Maa eest makstavat siin kõrget renti. Edasi jutustatakse, et Balti mere mull põllutöö, viletsa põllupinna peale vaatamata, karjakasvatus, metsaasjandus ja muud tegevuseharud kõrgel järjel olla. Ka turbagi-tööstus olla siin kõrgel järjel, ning turvas olla puude tarvitamise peaaegu juba täiesti kõrvale tõrjunud. Mere läheduse ning maa kõrgema kultuuri tõttu seisvat Lääne mere maad Venemaa tööstusliste ja kaubandusliste kubermangude seas tähtsal kohal. Eestimaa päralt olevat Venemaal kirjaoskuse poolest esimene

koht. — Nii Diltmari muidu üsna asjaline ja kaunis kena keskkoolide alamate klasside ja kõrgemate algkoolide õperaamat.

Raamatus leidub ka üks Eesti perekonna pilt mineva aastasaja lõpu-poolelt. Järvede-piirkonna (Озерный край) kirjeldusel nimetatakse muu seas ka, et Petrograadi ja Pihkva kubermangus mõned Eesti asundused on.

Veel tumedama pildi pakub meist P. U v a r o v'i „Venemaa geograafia“ (Географія Россіи. Курсъ среднихъ учебныхъ заведений), Moskvas 1913. a. esimeses trükis ilmunud, VI + 176 lhk., hind 1 rbl.

See õperaamat nimetab ainult mööda minnes, et eestlased Balti kubermangude põhjapoolses osas elavad. Muud ligemat eestlastest mitte sõnagi. Selle autori iseäralduseks on see, et ta Venemaa rahvad kahte liiki jagab: ühede üle toob ta lühikesi etnograafilisi teateid, teistest rahvastest läheb ta valkides mööda. Esimeste hulka on ta paigutanud: suurvenelased, valgevenelased, sürjaanid, samojeedid, laplased, karjalased, leedulased, soomlased, Saksa kolonistid j. t. Teise liiki seab ta eestlased, lätlased, poolakad, väikevenelased, tatarlased j. t. Vististi peab autor viimaseid sedavõrt tähtsusetu rahvasteks, et nad õppivale nooresoole tutvustamise väärlised pole.

Vähe parema, kuid siiski viidaka pildi annab meist S. M e t s h'i „Venemaa. Isamaa geograafia õperaamat“ (С. Мечъ, Россія. Учебникъ отечественной географіи), mille 30. trükk, seekork täiendatud ja parandatud, Moskvas 1914. a. ilmus (240 lhk., hind 60 kop.).

Peale hariliste teadete, nagu: kes eestlased on, kus nad asuvad jne., jutustab Metsh, et eestlased ja lälased juba ajaloo-eelsel ajal oma praegusele elamiskohale asunud ja siin kuni XII aastasajani — sakslaste siitulekuni — lihtsat ja poolmetsikut elu elanud. Sakslased heitsid maa päriseelanikud suuremalt osalt vägivallaga ristiusku ja jagasid nende maa oma vahel ära. Praegugi on Lääne mere maadel lälalised maad ja metsad Saksa mõisnikkude päralt.

Mõisate majapidamine olevat siin eeskujulises korras. Kõrgemal kohal, rohuaeade keskel asub herrastemaja, sagedasti päris lossi taoline ehitus, ja selle ümber ringis suured aidad, karjalaudad, tallid, viinavabrik, tööliste kasarmud jne. Mõisa ligikal on nägus koollimaja ja Luteruse usu kirik. Talupojad, s. o. eestased ja lätlased, elavad üksikute talude kaupa. Talude suurus 2—3 ja rohkem tiinu. Sagedasti olevat talupoegade elumajad ilusad ja mõnusasti sisse seatud. Ometi olla suurem hulk talupoegi ilma maata ja teenida mõisates ehk jõukamates taludes moonameestena. Paljud neist rännata ka kodumaalt välja Novgorodi ja Viitebski kubermangu. Sakste valitsuse heaks tagajärjeks olla Baltimaa kõrge põllukultuur, nii et siit vilja ja linu suuremal määral väljamaalegi veetavat. Kõrgel järjel olla siin ka kõik muud tööharud. Igal pool olla siin väga head maanteed jne. Ja kõike seda head kannab autor mõistetavalt sakste arvele! Eestlaste ja lätlaste kohta lausub autor lõpuks: „Mis lihtrahvasse paatub, siin on ta küll kirjaoskaja, karske, aga sagedasti on puudus ta maha rõhunud. Tema seisukord paraneb vähe-

naaval tööstuse lalenemisega: viina-, õlle-, suhkru- (? J. K.), kalvi- ja sigarivabrikuid on siin palju, iseäranis Liivimaal. — Raamatus leidub ka üks pilt eestlastest — mees ja naine minevasest aastasajast. — Nagu ettetoodud nähustest selgub, ühistab Metsh Balti sakste kultuuri ja annab mõista, et eestlased ja lätlased kui alaealsed lapsed sakste patriarhaalse valitsuse all õnnepäivi nägevat. Ei ta muldu vist mitte tuleks tõendama, et iga mõisa juures nägus koolimaja ja kirik on, mida „armuline herra“ mõistetavasti ka üleval peab! Kui kibe pilge kõlab see vana sakste kiidulaul uuel kujul meie tööolude kohta!

Täitsa erapooletu ja õiglase pildi kujutab meist J. Novoselov'i „Venemaa geograafia õperaamat“ (Учебникъ географіи Россіи), ilmus Riias 1914. a. esimeses trükkis, 160 lk., hind 80 kop.

See on üks parematest Venemaa geograafia õperaamatutest. Lühidalt ja erapooletult tutvustab ta õpilasi kõigi Venemaa rahvaste majandulise ja vaimlise kultuuriga. Eestlastest jutustab ta järgmist: „Eestlased — arvu poolest on neid ühe miljoni ümber — elavad Baltimaa põhjapoolses osas ja mõnel Balti mere saarel. Kaavu poolest on nad üle keskmise, tugeva kehahitusega, valge nahavärviga, heledate silmade ja valkjate juustega. Ranna-äärse kalamees-eestlase tüüpus läheb põllumees-eestlase tüübusest täiesti lahku. Kalamehed on ilusamad, kõrgemä kasvuga ja tuletavad oma välimuse poolest enam rootslasi meele. Karakteri poolest on eestlased kannatlikud, kangekaelsed, sealjuures siiski hingeliselt õrnad; ülekohut peavad nad kaua meeles ja äritatuna on nad kättemaksjad ja valjud. Eestlased on väga ausad, hädaohus julged ja nõuleidjad. Eestlased elavad üksikute talude ja külade kaupa palkidest ehitatud majades. Nende toit on peaaesjaliselt leib, aiaviljad, piim jne.; lihatoitudest tarvivad nad kõige rohkem sealiha.“

Edasi jutustab autor lallastest ja lõpuks lausub ta, et praegusel ajal lätlased ja eestlased kanget tungi hariduse järele avaldavad ja nende keskel kirjaoskamataid peaaegu enam sugugi leida ei ole. Eestlastel ja lätlastel on palju mitmesuguseid seltsisid ja ühisiisi, nagu põllumeesõhelsid, laulu- ja mänguseltsid jne. Lühidalt ja erapooletult jutu tab autor ka Balti sakslastest, tähendades, et nad kas Baltimaa endiste allaheljatute rüütelite ehk jälle Saksamaalt sisserännanud kaupmeeste ja käsitööliste järeltulijad on. Ehk sakslasi siin küll vähe olla — olla 10 % üleüldisest rahvaarvust — kanda Baltimaa siiski Saksa kultuuri pitserit. Põllumajandus ja karjakasvatus olla niihästi Saksa mõisnikkude kui ka lätlaste ja eestlaste juures kõrgel järjel. Esmalt õtusnud piimaasjandus mõisnikkude, siis ka talupoegade juures õitsvale järjele. Viimasel ühinevad põllumeesõhelseltsideks ja ühissusteks ning muretsevad ühisel jõul endile paremaid suguloomi, panevad õpetatud insruktorid ametisse, kes mõõda talusid ümber sõidavad ja juhatust annavad loomade söötmises, lehmade lüpsmises jne. — Raamatus leidub ka üks Eesti raiisterahva pilt käesolevast ajast.

Üleüldiselt võime kujutusega, mida Novoselov meist oma õperaamatu raamides pakub, täiesti rahule jääda. Siin esineme Vene riigi rah-

vaste rikkas peres ühes soomlaste, lätlaste, poolakate ja sakslastega kõrgema kultuurirahvana kui Vene talurahvas ning teised „muulased“ on. Seda rahustavam on tunne, et see rikkalikult piltidega ja kaartidega kaunistatud ja ka muidu hästi kokkuseatud õperaamat tingimata laialdaselt tarvitusele pääseb.

Lõpuks tuleks tähendada, et nende ridade kirjutaja viimasil aastail läbivaadatud 10 uuema ja enam-vähem parema Venemaa geograafia-õperaamatu seast ainult kolm raamatut on leidnud, mis meist Vene õppivale nooresoole enam-vähem õiglase ja erapooletu pildi suudavad pakkuda. Teised autorid jutustavad meist kas Saksa allikate järele pooliti legendisid, nagu Matsh, või lähevad meist pool vaikides või vananenud teateid tuues mööda. Sellepärast oleks enam kui tarviline, et meie haritlased Vene lugupeetavamates ajakirjades artiklid meie oludest avaldaksid.

J. Kents.

Toimetusele saadetud kirjandus.

Статистическія свѣдѣнія по гор. Ревелю за мартъ мѣсяць 1916 года. Изданіе Ревельской Гор.ской Управы. (Дѣшныя Статистическаго Бюро.) Ревель 1916, типографія Г. Калла. 33 стр.

Eesti Rahva Muuseum 1915. E. R. Muuseumi väljaanne nr. 12. 50 lhk.

La Science Française. Tome premier et second. Exposition universelle et internationale de San Francisco. Paris, Ministère de l'Instruction publique et des Beaux Arts, 1915.

Põimaloomade süvine toitmine ja hoidmine. Kirjutanud Aug. Rondik. „Põllutöölehe“ kirjavara nr. 5. Põhja-Liivimaa Põllutöö-keskseltsi kirjastus Tartus, 1916. 31 lhk. Hind 12 kop.

Enamäke-maa. Instruktori kõne põllumeeste noortele. „Põllutöölehe“ kirjavara nr. 6. Põhja-Liivimaa Põllutöö-keskseltsi kirjastus Tartus, 1916. 24 lhk. Hind 12 kop.

Sõõru, sõõru, lehmäkenel juhatused lüpsjatele. Kirjutanud cand. agr. J. Hännerson. „Põllutöölehe“ kirjavara nr. 7. Põhja-Liivim. Põllutöö-keskseltsi kirjastus Tartus, 1916. 20 lhk. Hind 12 kop.

Sirvilauad. Eesti rahva tähtsamat 1917. Kaksikümnesesimene aastakäik. Eesti Üliõpilaste Seltsi kirjastus Tartus, 1916. XXXVIII + 67 + XXV lehek. Hind 30 kop.

Ernst Peterson, Kirjatööde-kogu 1. raamat. Jutustused. „Mõtte“ kirjastus Tallinnas, 1916. 205 lhk.

Nõuandja sõjameestele ja nende omastele. Viies osas ühes lisaga. Seadused ja uuemad määrused paiguti ja abiraha saamise kohta kroonult ja mitmesugustest komiteedest. Kuidas oma õigust nõuda ja kaevata. Haiguste nimekirjad: haigused, mis väetehistusest vabastavad, ühes seletustega. Palvekirjade vormid Vene keeles. Kokku seadnud Hans Rebane. Tartus, 1916. Trükitud Eesti Kirjastuseühisuse „Postimehe“ trükkikojas. IV + 56 lehek. Hind 50 kop.

- Отечество.** Пути и достиженія национальныхъ литературъ Россіи. Национальный вопросъ. Подъ редакціей проф. И. А. Бодуэнъ де Куртенэ, проф. Н. А. Гредескула, Б. А. Гуревича, кн. П. Д. Долгорукова, проф. В. Н. Сперанскаго. Томъ первый. Книгоиздательство бывш. М. В. Попова — Петроградъ, Невскій пр. 66. 482 стр. Цѣна 3 рубля 75 коп.
- Jaap Käpner.** Talurahva vabastamine Eestimaal. Vabastuse saja-aastaseks mälestuspäevaks. Tallinnas, 1916. „Teaduse“ kirjastus. 95 lhk. Hind 75 kop.
- Отрицательные факторы Монгольскаго скотоводства.** Ветеринарный врачъ Іоханнесъ Кооль. Харбинь 1915, типографія Китайской Восточной жел. дор. 35 стр.
- Молочное скотоводство въ поселкѣ Маньчжурія и возможное его развитіе въ западной части полосы отчужденія Китайской Восточной желѣзной дороги.** Ветеринарный врачъ Іоханнесъ Кооль-Эстивендъ. Харбинь 1916, Тип. Китайской Восточной жел. дор. 28 стр.
- Смертность по гор. Ревелю за 1915 годъ.** Изданіе Ревельской Городской Управы. (Данныя Статистическаго Бюро.) Ревель 1915, печатано въ типографіи Г. Калла. 16 стр.
- Движеніе остро-заразныхъ болѣзней по гор. Ревелю въ 1915 году.** Изданіе Ревельской Городской Управы. (Данныя Статистическаго Бюро.) Ревель 1916, печатано въ типографіи Г. Калла. 8 стр. и планъ города Ревеля.
- Статистическія свѣдѣнія по гор. Ревелю за январь мѣсяцъ 1916 года.** Изданіе Ревельской Городской Управы. (Данныя Статистическаго Бюро.) Ревель 1916, типографія Г. Калла. 34 стр.
- Eduard Wilde.** Mäeküla piimamees. Romaan. „Mõtte“ kirjastus Tallinnas, 1916. 244 lhk. Hind 3 rbl., poogitult 375 kop.
- Eeva H. J. Lilienbachi toimetusel ja kirjastusel Tallinnas 1916.** 42 lhk. Hind 25 kop.
- Edasi IX. J. Lilienbachi toimetusel Tallinnas 1915/1916.** 48 lhk. Hind 25 kop.
- Ветеринарное Обзорѣніе (Revue Vétérinaire).** Журналъ, издаваемый Московскимъ Обществомъ Ветеринарныхъ Врачей. № 22 1915 года. Selles numbris on muu seas ilmunud (lhk. 640—644): Іоханнесъ Кооль Эстивендъ, Собираніе матеріаловъ по народной ветеринаріи въ сѣверной части Прибалтійскаго края.
- Osõnastik.** Sõnatüved, kus endine o (kaugemal esimest silpi) tuleks prague u asemel jälle tarvitusele võtta. Kokko seadnud Joh. Aavik ja V. Ridala. Keelelise Uuenduse Kirjastik nr. 12. Kirjastus „Reform“ Tartus, 1916. 8 lhk. Hind 35 kop.
- Katsed ja näited II.** Koguke keeleproovidena tõlgitud novelle ühes pikema grammatilise sissejuhatusega. Tõlkinud ja kokku seadnud Joh. Aavik. Keelelise Uuenduse Kirjastik nr. 11. Kirjastus „Reform“ Tartus, 1916. 48 lhk. Hind 45 kop.
- E. N. Setälä.** Suomensukuisten kansojen esihistoria. Lhk. 475—516
- Статистическія свѣдѣнія по гор. Ревелю за февраль мѣсяцъ 1916 года.** Изданіе Ревельской Городской Управы. (Данныя Статистическаго Бюро.) Ревель 1916, типографія Г. Калла. 31 стр.

Vastutav toimetaja ja väljaandja J. W. Weski.

Дозволено военною цензурою.

„Postimehe“ trükk, Tartus